

MUSEUMSbulletinen

● NORSK FOLKEMUSEUM ● NORSK FOLKEMUSEUMS VENNER

NR. 83 4 2016

Museumsbulletinen nr. 83, 4/2016

Utgiver: Norsk Folkemuseums Venner
Norsk Folkemuseum
Postboks 720 Skøyen
0214 Oslo

Tlf. (+47) 22 12 37 00
post@norskfolkemuseum.no
www.norskfolkemuseum.no

Besøk: Museumsveien 10, Bygdøy

Redaktør: Astrid Santa

Redigering og layout: Astrid Santa

Museumsfotograf: Haakon Harriss

Trykk: Aktiv Trykk AS

Opplag: 3000

© Norsk Folkemuseums Venner,
Norsk Folkemuseum, Oslo 2016.

ISSN 1502-3672

Omslag foran:

Mareike Keilholz på trappa til DNT Ringerikes
Turistforenings hytte Hovinkoia i Holleia våren 2011.
Foto: Holger Keilholz.

Omslag bak:

Oppføringen av Hovinkoia i Friluftsmuseet på
Norsk Folkemuseum høsten 2016.
Foto: Beate Kjørslevik/Norsk Folkemuseum.

Innhold

- 4 Hovinkoia til Norsk Folkemuseum.
Av Trond Bjorli.
- 10 Hytte på vandring.
Av Trond Bjorli og Stian Myhren.
- 16 Presten som kunne mer enn sitt fadervor.
Av Geir Thomas Risåsen.
- 22 Magdalena Elselenas kjole og portrett.
Av Kari-Anne Pedersen og Marie Fongaard Seim.
- 26 Fra samlingen ...
Av Morten Bing.
- 30 Glade jul, hellige jul!
Av Geir Thomas Risåsen.
- 39 Julekveld på TV.
Av Morten Bing.
- 40 Jul hos Ibsens i Arbins gate 1.
Av Bergljot Øyrehagen Geist.
- 41 Julemarkedet på Folkemuseet.
Av Karine Munch.
- 42 Velkommen til dokumentasjonsdugnad!
Av Audun Kjus og Tove Wefald Pedersen.
- 43 Erik Rudeng.
Av Inger Jensen.
- 44 Norsk Folkemuseums Venners medlemsider.
- 46 Jann Bjørne.
Av Kirsten Heiberg.
- 47 Venneforeningens program.
- 48 Tenner til gru og glede.
Av Reidun Stenvik.
- 51 Nøkkelen til Norsk Folkemuseum.
Av Jeanette Førland.
- 52 Norsk Farmasihistorisk Museums medlemsider.
- 54 Alt er giftig - det er bare et spørsmål om dose.
Av Utstillingsutvalget.

På en regntung dag i september i år mottok Norsk Folkemuseum på Bygdøy en uvanlig last på en stor semitrailer. En av Den Norsk Turistforening (DNT) sine skogshytter ble gitt som gave til Norsk Folkemuseum fra DNT Oslo.

Hovinkoia fra Holleia på Ringerike hadde da vært på flyttefot i flere måneder, inkludert et langt og populært sommeropphold i Slottsparken i anledningen Kongeparets 25-årsjubileum som regenter.

Demontert for andre gang, skulle nå tømmerkoia endelig oppmonteres for siste gang, - på Norsk Folkemuseum - og på en sjarmerende skogsknaus med flott utsikt over resten av Friluftsmuseet. Gausdal Stav & Laft sto for oppsettingen sammen med museets bygningsantikvariske seksjon, og mønsåsskålen ble avviklet den 23. september.

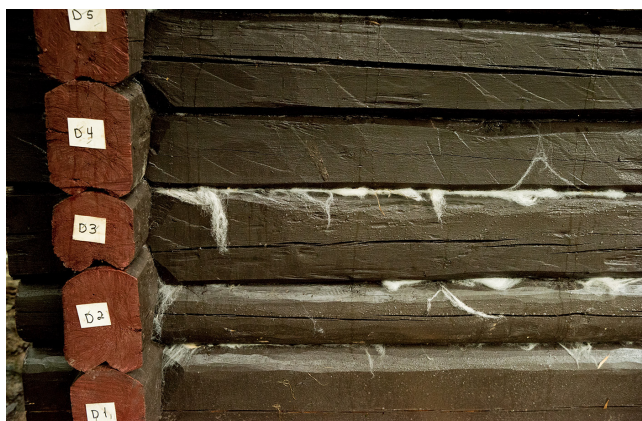
Med Hovinkoia som utgangspunkt kan museet nå dykke ned i en sentral del av norsk kulturhistorie. Natur og kultur, hytter og friluftaktiviteter representerer viktige interesser og er sterke identitetsmarkører i Norge. Vi ser frem til å fortelle historiene rundt fremveksten av friluftsliv og villmarksliv som rekreasjon, og det særegne ved norsk hyttekultur. Den Norske Turistforening har hatt en sentral rolle med å tilrettelegge for fritidopplevelser i skog og fjell. Norsk Folkemuseum ser derfor fram til å åpne Hovinkoia for publikum i 2018 når DNT runder 150 år.

Hovinkoia ble satt opp i 1937 ved Setertjern i Holleia, et stort område med småkupert skogsterreng vest for Tyrifjorden. Området har vært kjent som spennende og eventyrlig helt siden Peter Christen Asbjørnsens skildret det for oss i sine fortellinger. Selv med sin enkle standard har skogshytta de senere årene trukket stadig flere besøkende. I 2015 hadde Hovinkoia 261 overnattingsbesøk. Men nå var den klar for utskiftning, og der den gamle koia sto, planlegger DNT og Ringerike Turistforening å sette opp en ny, moderne hytte.

På forsiden av dette nummeret ser vi Hovinkoia slik den sto i Holleia våren 2011. Da var den fremdeles i full bruk.

Mareike Keilholz står på trappa og far tar bilde. Denne turen i Holleia sammen far og lillesøster Marlene ble spesiell for Mareike. På denne turen så hun nemlig bjørn. Skogene i Holleia byr fortsatt på store naturopplevelser og Norsk Folkemuseum vil sammen med DNT ønske alle en god tur!

Astrid Santa, redaktør

Hovinkoia gjenreises i Friluftsmuseet på Norsk Folkemuseum høsten 2016. Foto: Beate Kjørslevik/Norsk Folkemuseum.

Hovinkoia til Norsk Folkemuseum

av Trond Bjarli

Natur og kultur har vært tett forbundet i norsk nasjonsbygging helt siden nasjonalromantikken blomstringstid i 1840-årene. Den kanskje viktigste enkeltagenten i dette var ingen person, men en organisasjon som startet arbeidet for å tilrettelegge folks adgang til naturopplevelsene. Den Norske Turistforening ble stiftet i 1868. Foreningens formål skulle være "at lette og utvikle Turistlivet her i Landet". .. "Lad oss gjøre det let og billigt, at riktig mange kan komme og se, hva der er stort og vakkert i vort land», skrev initiativtaker og foreningens første formann, konsul Thomas Johannesen Heftye.¹

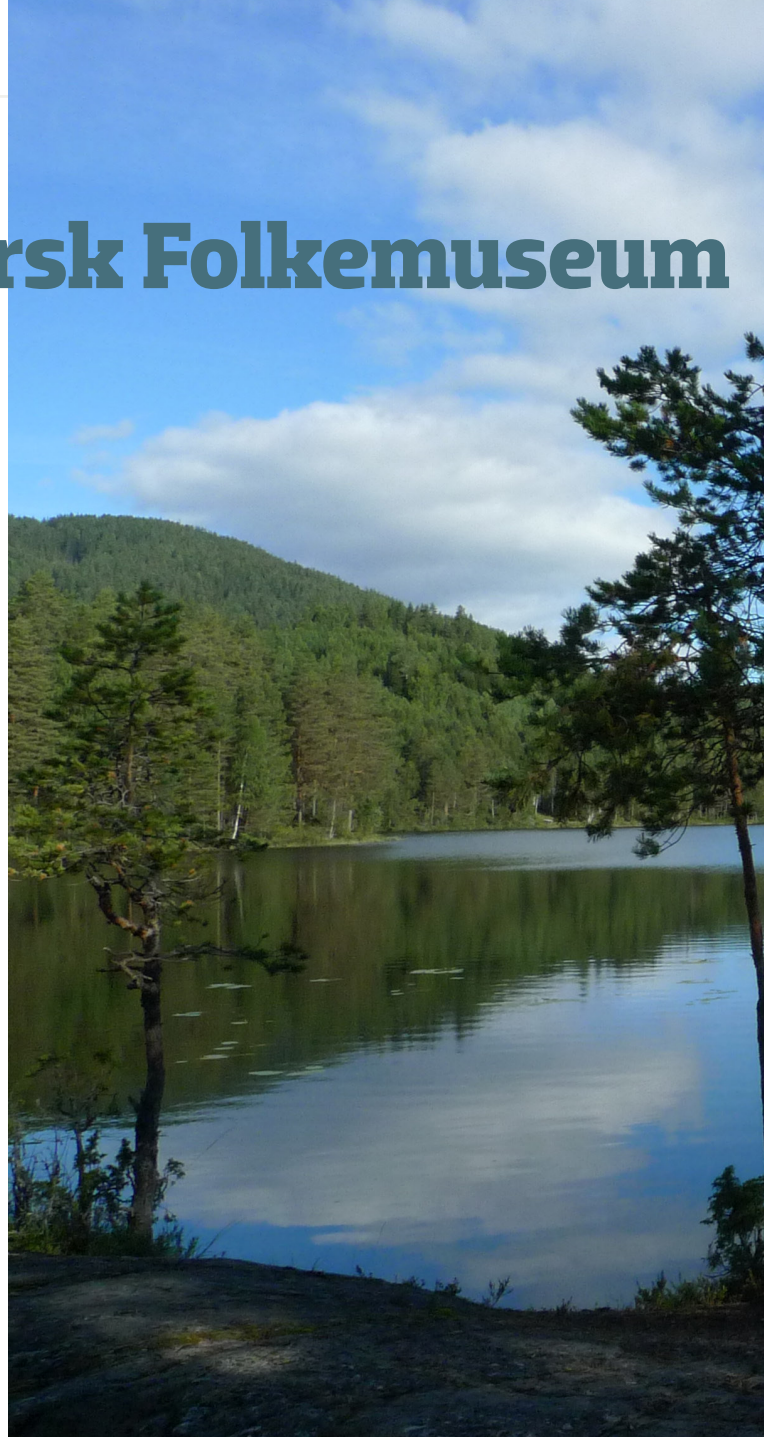

Skiltet ved skogsbilveien som viser stien til Hovinkoia.

Skiltet har logoen til Ringerike Turistforening, som i alle år har hatt ansvaret for koias drift.

Foto: Trond Bjarli/Norsk Folkemuseum.

I dag representerer hytter og friluftsliv viktige interesser og er sentrale identitetsmarkører i Norge. Ingen andre land i Europa har så mange hytter som sitt fritidshjem som nordmenn. Det kjennes derfor helt riktig at en av hyttene til Den Norske Turistforenings nå kommer til Norsk Folkemuseum. Historien om denne hyttas reise er i seg selv et lite eventyr, med opprinnelse i Ringerikes mystiske skoger og et besøk på Slottet. Nå i september landet Turistforeningshytta Hovinkoia i Friluftsmuseet, der den blir et synlig turmål, beliggende på en liten fjelltopp, en skogsknaus, med panoramautsikt over Friluftsmuseet. På Norsk Folkemuseum gleder vi oss til å kunne formidle norsk naturfølelse, hyttekultur og friluftsliv til besøkende.

EVENTYRSKOGEN HOLLEIA

Hovinkoia ble reist i 1937, ved Setertjern i Holleia. Holleia er et stort, småkupert skogsterreng vest for Tyrifjorden. Størsteparten av området ligger i Ringerike kommune. Med sine mange vann er Holleia et vakkert og attraktivt turområde. Det trolske ved landskapet ble tidlig levendegjort av Peter Christen Asbjørnsen (1812-1885). «Mørke, endeløse skoger og åser, bare avbrutt av islagte tjern og store myrer, strakte seg på alle kanter like bort mot himmelbrynet», skrev Asbjørnsen i innledningen på sin fortelling *En tiurleik i Holleia* (1841-44).

Hovinkoia var den andre skogskoia Den Norske Turistforening bygde. Den ble altså reist nesten 100 år etter Asbjørnsens jakttur, og representerte da den ble bygd en nyorientering mot skog og bynære skogsområder. Turistforeningens første skogskoie var Vikerkøia, også på Ringerike, reist i 1932. Disse to skogskoiene var de første i en rekke hytter som skulle binde Oslomarka og Krokskogen sammen med Vassfaret. Herfra kun-

ne man ta seg videre opp på høyfjellet i Hallingdal og Valdres.

Ideen om å merke skogsstier var gammel. Da Turistforeningen ble stiftet i 1868, hadde man knapt andre muligheter enn å bruke beina. Jernbaneforbindelse fantes til Eidsvoll (1854), som med Skibladner i drift fra 1856 ga forbindelse til Lillehammer. Krøderbanen med forbindelse til Gulsvik i Hallingdal åpnet i 1872. Andre sammenhengende transportveier dypt inn i landet fra Kristiania fantes knapt. Merking av stier i Nordmarka var derfor noe av det første Turistforeningen begynte med — både fordi skogen var nærmest, og fordi man i stor grad var henvist til å gå om man ville til fjells. Den første stien Turistforeningen merket i Nordmarka i 1871 skal forøvrig løselig ha fulgt samme rute som Peter Christen Asbjørnsens beskriver fra Sørkedalen i Oslo til gården Stubdal ved Steinsfjorden i Ringerike kommune i fortellingen *En sommernatt på Krokskogen* (1848).² Men Turistforeningen skulle snart konsentrere seg om andre områder.

Hovinkoia lå på et lite nes ved Seter, og fotografiet viser utsikten omtrent slik den ville vært fra solveggen på koia.

Foto: Trond Bjorli/Norsk Folkemuseum.

JOTUNHEIMEN

Det som virkelig lokket pionerene i Den Norske Turistforening var høyfjellet, og først og fremst det området Aasmund Olavsson Vinje (1818–1870) hadde døpt Jotunheimen. Merking av skogsstier kom raskt i skyggen av merking og sikring av stier og overnattingssteder i fjellet. De første 50 årene bygde Turistforeningen 16 hytter, de fleste i Jotunheimen, og noen på Hardangervidda.³

I disse tidlige årene var det ingen stor forskjell på turisme og friluftsliv. Folk gikk, og Turistforeningens mål var å gjøre fotvandrerens reiser enklere og sikrere gjennom etablering av overnattingstilbud, merking av stier og sikring og etablering av en ordning med «patentførere» som kunne guide folk i fjellet.

Hovinkoia slik den lå ved Setertjern, fotografert før flytting og oppussing vinteren og våren 2016. Foto: Thomas With/DNT Oslo.

Interessen for friluftsliv økte kraftig mot århundreskiftet 1900. Det ble også i stigende grad en helårsinteresse. I kjølvannet av Fridtjof Nansens skiekspedisjon over Grønland nærmest eksploderte skiinteressen blant bredere lag. I det «nye» Norge etter selvstendigjøringen i 1905 kom også middelklassen og den voksende arbeiderklassen i økende grad etter i friluftslivet. Natur ble en viktig komponent i definisjonen av det «norske», og friluftsliv ble nærmest en nasjonal sak.

Reisene til fjells ble dessuten raskt mye enklere. Jernbanen til Fagernes åpnet i 1906, og allerede i 1910 var det rutebilforbindelse Fagernes – Lærdal. Bergensbanen åpnet i 1909, og Dovrebanen nådde Otta i 1896. Det var nå blitt mye raskere å komme seg til fjells for den som hadde råd til billetten. Det hadde nok de fleste av Turistforeningens medlemmer. De som gikk foran i det nye friluftslivet kom fra begynnelsen av fra landets kulturelle og økonomiske elite. De dro imidlertid snart flere med seg.

DEMOKRATISERING AV FRILUFTSLIVET

Det begynnende skillet mellom turisme og friluftsliv og den økende demokratiseringen av friluftslivet er tydelig i Ringerike Turistforenings egen tidlige historie. DNT Ringerike ble stiftet i 1893, under navnet Hønefos og Oplands Turistforening, som foreningen het de første årene. Foreningens formål var å øke turismen på Ringerrike i sin alminnelighet og besøket på det

nye hotellet i dragestil på Ringkollen i særdeleshets. De første årene var foreningen samlet om å gjøre hotellet (bygd ca. 1890) kjent, og tilrettelegge og merke stier for hotellets gjester. Først i mellomkrigstida synes tyngdepunktet for alvor å ha flyttet seg mot å fremme friluftsliv for Ringerikes egen befolkning. Foreningen merker fortsatt stier, skriver Axel J. Holt i innledningen på 100-års beretningen, men mye har forandret seg. Formålet er nå først og fremst å fremme fotvandring i skog og fjell. "Tilbudet vårt med overnatting i enkle ubetjente koier – et tilbud RT med hjelp fra DNT har hatt siden 1932 – er kommet i stand nettopp for å fremme og lette fotvandring i skog og fjell".⁴

Sentralt hadde Den Norske Turistforening prioritert fjellet. Men i mellomkrigstiden økte interessen for de bynære områdene igjen. Særlig viktig var disse områdene for arbeiderklassen, som hverken hadde så romslig økonomi eller mye fritid. Igjen synes en liten eliteforening å ha gått i spissen. Friluftsklubben, en forening utgått fra Centralforeningen for Idræt, startet i 1924 opp merking av stier i Nordmarka. Fra 1928 ble merkingen et samarbeid mellom Den Norske Turistforening og Friluftsklubben.

SKAULEIS TIL FJELLS

Et av målene med Turistforeningens skogsmerkningsprosjekt var å etablere et nettverk av stier og hytter som skulle gjøre det mulig å gå fra Oslo til høyfjellene i Valdres. Dette skulle gjøre det enklere å komme seg til fjells også fordi som ikke hadde ønske

om eller råd til å benytte tog eller buss. "Skauleis til fjells" — skogveien til fjells — ble derfor prosjektet etter hvert omtalt som. Dette ble også i 1994 tittelen på 100-års beretningen til Ringerike Turistforening, som i stor grad ble vert for prosjektet. De første skogshyttene Den Norske Turistforening bygde ble anlagt på Ringerike og driftet av Ringerike Turistforening.

Vikerkoia (1932) og Hovinkoia (1937) fikk i 1942 selskap av Grønknutkoia og Tjueborgkoia. Dermed hadde man begynnelsen på et nettverk av hytter som bandt Oslomarka og Kroksko-gen med Vassfaret, hvor man videre kunne ta seg videre opp på høyfjellet i Hallingdal og Valdres. Dette ble imidlertid ikke prioritert etter krigen. En av grunnene var den alminnelige velstandsøkningen og bedre kommunikasjoner. Etter frislipp av bilsalget i 1960 hadde snart alle familier sitt eget fremkomst-middel, og fjellet var bare timer unna for de fleste.

Hovinkoia og andre skogshytter gjorde imidlertid nytten sin. Skogskoiene ble populære mål, ikke minst for familier på helgeturer. I Ringerike Turforenings besøksstatistikk for de siste 20 årene, ser vi også en økende interesse og bruk av Hovinkoia. Mens koia hadde 77 overnattinger i 1997, hadde dette økt jevnt til 261 overnattinger i 2015, det siste året den var i bruk.⁵ Den nye hytta som Den Norske Turistforening og Ringerike Turistforening planlegger å sette opp, vil derfor trolig bli godt besøkt.

HOVINKOIA PÅ SLOTTSBESØK

Den gamle Hovinkoia ble sommeren 2016 tatt ned og flyttet til Slottsparken i Oslo. Anledningen var kongeparets 25-årige regentjubileum.

Kongeparets interesse for friluftsliv er godt kjent, og er med på å understreke hvor stor betydning naturen har i forestillinger om norsk identitet. Kongeparet og kongefamilien har på dette området videreutviklet en av den norske kongefamiliens mest profilerte interesser siden kongehusets grunnleggelse i 1905. Ikke minst er Dronning Sonjas interesse for fjellturer velkjent, og Dronningen har vært æresmedlem av Den Norske Turistforening siden 2007.

Da kongeparet i 2016 feiret sitt 25-årige regentjubileum, ble derfor en av markeringene at to av Den Norske Turistforenings hytter ble satt opp i Slottsparken i Oslo. Slottet ønsket at Den Norske Turistforening skulle synliggjøre turkulturen gjennom det aktivitetstilbudet som foreningens hytte- og rutenett representerer.

Den Norske Turistforening valgte til dette en gammel skogshytte og en helt ny type fjellhytte. Den gamle skogshytta var Hovinkoia fra Ringerike Turistforening, mens den andre var den helt nyutviklede Skåpet fra Stavanger Turistforening. Skåpet slik den ble presentert i Slottsparken, er egentlig en av fem like sovehytter som høsten 2016 skal plasseres rundt

Hans Gude tegnet i 1878 Tiurleg i Holleia som illustrasjon til P. Chr. Asbjørnsens *Norske Folke- og Huldre-Eventyr i Udvalg* (1879). Eier: Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design. Foto: Dag Andre Ivarsøy/Nasjonalmuseet.

en sjette hytte med kjøkken og fellesarealer ved Lysefjorden i Rogaland. Prosjektet ble støttet av Gjensidigestiftelsen.

FRILUFTSLIV I ENDRING

Møtet mellom de to hyttene demonstrerte et friluftsliv i utvikling. I Slottsparken synliggjorde Skåpet det tydelige historiske ved Hovinkoia som representant for 70 år gamle friluftsidealer. I Skåpet låser man seg ikke inn og lukker naturen ute — Skåpet er konstruert for å slippe naturen inn. Hele den store hovedsiden er en ren glassfasade, uten brystning eller andre forbehold. Plassert slik den er tenkt, vil utsikten mot Soddatjørn og fjellene være en mektig del av opplevelsen, uansett hvor du er eller hva du gjør i hytta. Den er dermed nesten et bilde man trer inn og blir en del av, også fordi man er på utstilling inne i hytta. Sett utenfra synes beboerne å ta del i naturens speilinger i glassflaten.

Skåpet representerer en annen tenkning enn Hovinkoia. Hovinkoia er også et gjennomarbeidet lite bygg, tegnet av Den Norske Turistforenings husarkitekt gjennom mange år, Henrik Nissen d.y. (1888–1953). Gjennom arkitektens utnyttelse av dimensjoner, funksjoner og laftets byggesett, kan Hovinkoia karakteriseres som influert av mellomkrigstidens funksjonalisme. Slik var den moderne nok i sin tid, men den er fortsatt en hytte man går inn og søker ly og dekning i og stenger naturen ute. Her er det primære ly, klestørk og hvile, før man på ny gir seg naturen i vold neste dag.

Ved siden av Skåpet blir Hovinkoia tydelig historisk og en god representant for det klassiske hytte- og friluftsliv. Til Norsk Folkemuseum ble Hovinkoia flyttet i slutten av september. Da hadde de to hyttenes visitt i Slottsparken blitt forlenget med to uker, etter et svært godt publikumsbesøk gjennom sommeren.

HYTTSELIV PÅ MUSEUM

På Norsk Folkemuseum har gaven fra DNT Oslo fått det som nesten kan kalles museets fineste tomt. Hovinkoia er blitt plassert på den lille kollen mellom Gjestestuen og Husmannsplassen, på en liten "fjelltopp" eller høyde med flott utsikt over Friluftsmuseet. Plasseringen på høyden gjør det også mulig å anlegge stier opp til Hovinkoia med varierende vanskelighetsgrad, slik at besøkende kan kjenne på følelsen av å være på skogtur.

Vi er på Norsk Folkemuseum svært glad for å kunne innlemme Hovinkoia i Friluftsmuseet. Både Den Norske Turistforening og Norsk Folkemuseums historie viser på et mangfold av måter hvor stor betydning natur og kultur sammen har i norsk nasjonsbygging. Når man ser Hovinkoias høyst synlige plass i Friluftsmuseet representerer dette på noen måter nærmest en "homecoming", og vi ser frem til å formidle naturen, friluftslivet og Den Norske Turistforenings historiske betydning i formingen av det norske samfunn.

Hytta er allerede på plass i skrivende stund (mønsåsskålen var 23. september). Oppsettingen ble besørget av Gausdal Stav & Laft, De hadde også ansvaret for nedtaking av hytta vinteren 2016, samt for montering og senere demontering og flytting fra Slottsparken. Prosessen har vært fulgt hele veien av Bygningsantikvarisk seksjon ved Norsk Folkemuseum. I oktober hentes også deler av den originale grunnmuren sammen med stein av samme type fra Holleia. Når dette leses er hytta derfor trolig allerede senket ned på grunnmuren, og man kan begynne

planlegging av innredning. Denne gir seg delvis selv. Hytta er lite endret siden oppføringen i 1937, og mesteparten av det originale interiøret følger med hytta. DNT Ringerike har også dokumentasjon omkring hytta og bruken av den gjennom protokoller og hyttbøker. Dette vil danne utgangspunkt for forskning og formidling av hytta på museet.

Hovinkoia vil også utgjøre et utgangspunkt for ny innsamling omkring nordmenns hytteliv og friluftsliv. Norsk Folkemuseum vil i samarbeid med Norsk Etnologisk Gransking (NEG) og Den Norske Turistforening utforme spørrelister som man tenker seg kan bli sendt til et utvalg av Turistforeningens medlemmer og til NEG's faste medarbeidernettsverk.

Den Norske Turistforening jubilerer i 2018 – da er foreningen 150 år. Norsk Folkemuseum vil åpne Hovinkoia for publikum i forbindelse med dette jubileet, trolig på eller nær Turistforeningens stiftelsesdato 21. januar.

FORTIDEN RETURNERER — I NYE FORMER

I dag er Jotunheimen bare noen timer unna hovedstadsbeboerne i privatbil, men paradoksalnok er det flere enn noen sinne som tar beina fatt til fjells. I dag er en av turtrendene de virkelige lange fotturene, for eksempel Norge på langs som vel ble gått første gang for ca. førti år siden, men som i dag er ganske vanlig. På Internett er det i dag lett å finne nettsteder der det til inspirasjon for andre fortelles om hytteturen som startet i Oslo og endte i Valdres.⁶ Konseptet «Skauleis til fjells» eller ideen med å gå til fjells på beina lever også i turistforeningene. Da Fønhuskoia ble åpnet i juni 2013, utfordret Ringerrike turistforening søsterforeningen i Valdres til å få på plass koiere nordover slik at det ble mulig å gå fra byen og helt til Jotunheimen.⁷ Den nye Hovinkoia i Holleia kan derfor komme til å møte behovet både for et «kortreist» friluftsliv og ekstremvandrenes behov for et overnattingstilbud. Friluftslivet i Norge i dag er mer mangfoldig enn noen gang før.

Trond Bjorli er føstekonservator ved Norsk Folkemuseum og prosjektleder for DNT-hytta Hovinkoia til Norsk Folkemuseum.

NOTER

- 1 Sisert etter DNTs nettside lest 12.09.2016. <https://www.dnt.no/historikk/>.
- 2 Ragnar Frislid 1996: *Nordmarka: natur, historie og friluftsliv*, side 96. <http://www.nb.no/nbsok/nb/991a628f06e42813d9f28c3ce9353819.nbdigital?lang=no#27>
- 3 Inger Johanne Lyngø og Aina Schiøtz 1993: *Tarvelig, men gjestfritt. Den Norske Turistforening gjennom 125 år*.
- 4 Ringerike Turistforening 1993: *Skauleis til fjells: Ringerike Turistforening 100 år 1893-1993*, side 9.
- 5 Ringerike Turistforenings besøksstatistikk for Hovinkoia.
- 6 Se for eksempel (lest 19.09.2016): <http://www.idetfri.no/2014/10/19/skauleis-til-fjells/>
- 7 Lest 19.09.2016: <http://www.hedalen.no/OPPSLAG/2013/juni/23/index.htm>

Hovinkoia har 8 sengeplasser fordelt på to små rom med en vedovn i hvert rom. Slik den tradisjonelle byggeskikken er (og var), så lukker veggene kulde og naturkrefter ute, mens vinduene gir lys og utsyn. Bildet er tatt i Slottsparken.
Foto: Trond Bjorli/Norsk Folkemuseum.

Skåpets fremside og hovedside består av en glassvegg som gir en glidende overgang mellom inne og ute. Dette gjelder enten man er inne og opplever naturen (med vedovnens komfort) som integrert i interiørets utforming, eller står ute og ser naturens speilinger i glassflaten blande inne- og uteliv.
Foto: Trond Bjorli/Norsk Folkemuseum.

Hytte på vandring

av Trond Bjarli og Stian Myhren

Hovinkoia ble bygd i 1937 av Den Norsk Turistforening (DNT) og drevet som en ubetjent turistforeningshytte av Ringerike Turistforening. Høsten 2016 kom den til Norsk Folkemuseum. Dette var enden på en reise som startet vinteren 2016 i Holleia på Ringerike, der hytta opprinnelig sto. Herfra ble den først flyttet til Slottsparken i Oslo. I anledning kongeparets 25-årige regentjubileum, ønsket Slottet at Den Norske Turistforening skulle synliggjøre turkulturen gjennom det aktivitetstilbudet som foreningens hytte- og rutenett representerer. Oppgaven gikk til Hovinkoia og den helt nye turistforeningshytta Skåpet, som gjennom sommeren 2016 formidlet hytte- og friluftsliv til tusenvis av besøkende i Slottsparken. I slutten av september ble Hovinkoia demontert på ny, og gitt i gave til Norsk Folkemuseum av DNT Oslo. I en annen artikkel i denne utgaven av Museumsbulletinen har vi fortalt litt om skogshyttenes plass i Turistforeningens historie. I denne artikkelen vil vi i tekst og bilder fortelle om Hovinkoias vandring fra Holleia til sin endelige plass på Norsk Folkemuseum.

Før demontering av selve tømmerkassa kunne begynne, måtte torva på taket av. Denne var på grunn av årstiden og tidvis fyring i koia bunnfrossen. Gausdal Stav & Laft som hadde fått oppdraget med å flytte koia, forsøkte seg først med sprengfyring hytta. Varmen stiger som kjent til værs, og aller varmest blir det under takbordene, under torva. Etter hvert ble hytta skikkelig varm. Og varmere. Tilfeldigvis var det samme dag en ispilkekonkurranse på tjernet ved hytta. Deltakerne må ha fått lettere sjokk når døra plutselig smalt opp og det veltet ut en rød- og varmkokt lettantrukket arbeidsgjeng! Hans Otto Kaltenborn og Espen Skumlien tok til slutt motorsaga fatt og fikk torva av.

Lafteteknikken er en tusen år gammel oppskrift på et byggesett, som gjør hustypen relativt enkel å demontere, flytte i sine enkelte deler og montere opp igjen på et nytt sted. På bildet ser hvordan stokkene er merket, slik at tømmerkassen skal bli lett å sette sammen igjen. Hans Otto Kaltenborn og Espen Skumlien fra Gausdal Laft har tatt av takbordene og har bare igjen å fjerne de siste deler av vindfanget før selve tømmerkassa kan demonteres.

Begge foto: Ellen Oppem Kaltenborn / Gausdal Stav & Laft.

Hovinkoia har stått ved Setertjern i Holleia siden 1937. En god mannsalder altså, og foruten at tiden har tæret, så er også bygningstekniske krav i dag annerledes. Koia har ingen isolasjon i tak eller gulv. Torvtaket ligger på bølgeblikk lektet opp over et papplag, rett på takbordene. Stor varmegjennomgang kan være årsaken til istappene vi ser på bildet. Med en vedovn i hvert av de to små rommene har koia sikkert likevel vært varm nok selv i sprengkulde, men en familie på tur i dag vil nok gjerne både ha større plass og varmere gulv. Bildet er tatt vinteren 2016. Foto: Thomas With/DNT Oslo og Omegn.

Hovinkoia er demontert og sortert i hauger, klar for transport. I gamle dager kunne det hende at man flyttet med seg huset. Denne muligheten har bidratt til at mange tømmerkasser i nyere tid har blitt utgangspunkt for hytter. Her ble transporten enkel. I dag ligger tomte bare en drøy kilometer fra bilvei, og materialene ble transportert ut av et lokalt entreprenørfirma med en skogsmaskin.

Foto: Ellen Oppem Kaltenborn/
Gausdal Stav & Laft.

Hovinkoia ble transportert til Gausdal Stav & Lafts monteringshall i Gausdal. Her ble koia vølet – det vil si reparert og satt i stand. De enkelte delene ble gjennomgått, hytta prøvemontert og skadede deler ble skiftet ut med nye stokker. Bildet viser at koia har hatt en fuktskade i hjørnet. Det var også stokkmaurangrep i bunnsvillene bak begge vedovnene. Gausdal Stav & Laft har derfor tilpasset og satt inn nye stokker. Foto: Ellen Oppem Kaltenborn/Gausdal Stav & Laft.

I slutten av mai ble Hovinkoia montert i Slottsparken i Oslo. Å sette opp en grunnmur for et halvt års besøk i parken var uaktuelt. I stedet satte man hytta opp på stabber, og stabiliserte med trykkfordelingsplater skjult under stabbene. Grunnmuren hadde også tjent som underlag for hyttas bjelkelag. I Slottsparken ble det derfor lagt inn et ekstra omfar nederst som erstatning for manglende grunnmur. Foto: Ellen Kaltenborn/Gausdal Stav & Laft.

De to turistforeningshyttene Hovinkoia og Skåpet trakk et stort publikum i Slottsparken. Frivillige fra DNT Oslo bemannet begge hyttene flere dager i uken, og formidlet hytte- og friluftsliv til nysgjerrige turister og Oslos egen befolkning. På en enkelt dag kunne Hovinkoia ha over 1500 besøkende! Totalt hadde Hovinkoia 16.842 besøkende (Skåpet 11.837 besøkende), og interessen var så stor at visningen ble forlenget med fjorten dager. Foto: Trond Bjorli/Norsk Folkemuseum.

Ny taktorv ruller ut på taket av Hans Otto Kaltenborn fra Gausdal Stav & Laft og Skjalg Hilling fra Slottsgartneriet. Torva er lagt dobbelt. Først rullet ut med gresset ned, og deretter et nytt lag med gresset opp. Hyttebygging var ofte karakterisert ved utstrakt bruk av stedeagne materialer, og den nye torva ble hentet fra Dronningparken i Slottsparken. Ved innredningen av hytta bidro Dronning Sonja til den siste finishen ved å bidra med eldre turklær og turstyr. Foto: Ellen Oppem Kaltenborn/Gausdal Stav & Laft.

Den Norske Turistforenings styreleder Berit Kjøll overrekker Hovinkoia til Slottet ved Kronprins Haakon. Fra DNT ser vi også fra venstre bygningsansvarlig Thomas With, daglig leder i Stavanger Turistforening Preben Falck og generalsekretær Nils Øveraas. Foto: Hans Otto Kaltenborn/Gausdal Stav & Laft.

Hovinkoia fremstod i Slottsparken som nymalt og pusset opp for by- og slottsbesøk med frisk grønn frisyre – sammenlign med for eksempel artikkelens første vinterbilde fra der koia stod i Holleia. Noe av den samme utfordringen får vi ved presentasjon av Hovinkoia på Norsk Folkemuseum. Hus som skal stå på museum i et «evighetsperspektiv» må naturligvis være godt vedlikeholdt — samtidig ønsker vi også å formidle tidens, brukens og det opprinnelige miljøets avtrykk på hytta. Foto: Trond Bjarli/Norsk Folkemuseum.

I slutten av september ble Hovinkoia demontert i Slottsparken og transportert til Norsk Folkemuseum. Denne gangen deltok museets egne håndverkere sammen med Gausdal Laft. John Wennberg og Einar Haugen fra Bygningsantikvarisk seksjon på Norsk Folkemuseum er i ferd med å demontere røstveggen — det vil si toppstykkene i endeveggen på laftekassa. Ettersom disse ikke er festet i et laft, så er de «dumlet» — det vil si at de henger sammen med trenagler på høykant i stukkene, såkalte «dymlinger». Foto: Stian Nybru/Norsk Folkemuseum.

Frakten fra Slottsparken til Folkemuseet foregikk med en diger semitrailer – størrelsen var nødvendig på grunn av lengden på enkelte av stokkene. På bildet ser vi hvordan Hovinkoia i deler løftes med kran fra Strømsborgveien og opp på kollen der den skal monteres. Dette innebar et både langt og høyt løft, men anslagene på kranas rekkevidde holdt akkurat. Foto: Haakon Michael Harriss/Norsk Folkemuseum.

Hovinkoia under tak og på plass på Norsk Folkemuseum — slik den så ut 13. oktober. Nå skal det settes inn dører og vinduer. Også gulvet mangler, men først skal den originale grunnmuren (supplert med litt stein fra stedet) — hentes fra Hollia og mures opp under hytta. Neste år blir det tilpasning av terreng, anlegging av stier og rydding av trær for å gi besøkende utsikt. Andre viktige oppgaver blir innredning av hytta og utvikling av formidlingsopplegg til barn og voksne. Foto: Stian Myhren/Norsk Folkemuseum.

Presten som kunne mer enn

av Geir Thomas Risåsen

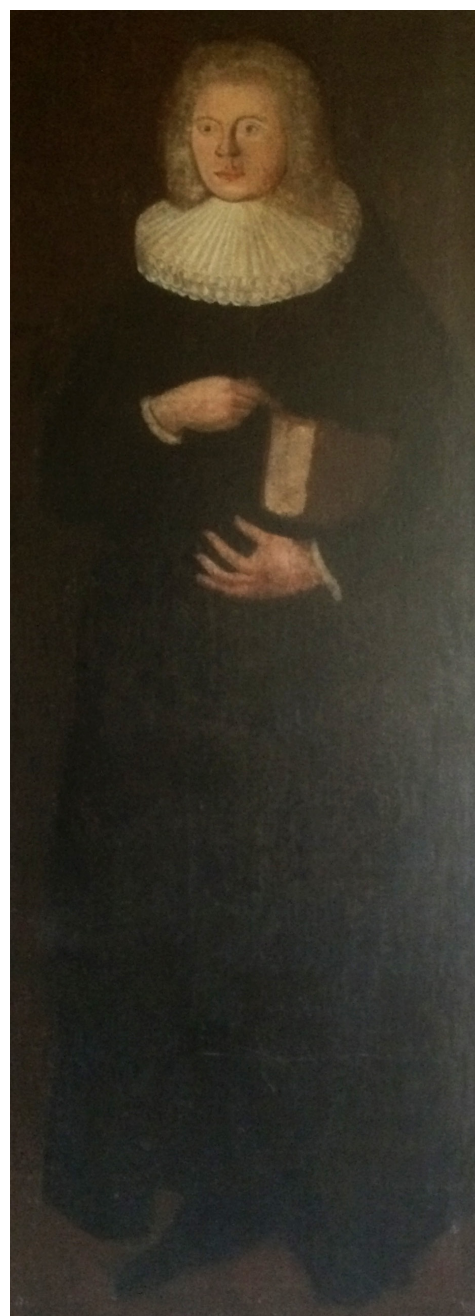
I 2019 åpner Norsk Folkemuseets sin nye utstilling om by- og embetskultur. Her inngår et interiør fra gården Nedre Lie i Efteløt i Sandsvær. Huset interiøret stammer fra er for lengst revet. Mannen som bygde det og som lot rommet innrede, levde imidlertid videre i folks minne lenge etter sin død. Han het Peter Heinrich Wolff (1700–1770) og var sogneprest i Sandsvær. I denne artikkelen skal vi bli nærmere kjent med presten og hans rikt dekorerte innredning.

PETER HEINRICH WOLFF

Han må ha vært en ruvende personlighet, og en mann med stor kapasitet. Etter hans død i 1770 kunne folk fortelle at Wolff hadde hatt overnaturlige evner og at han nok hadde vært eier av svarteboka.¹ Det ble sagt at han hadde gått «Den Wittenbergske skolen» og lært svartekunst der. Ettersom ingen elev kunne forlate skolen uten å skaffe seg en etterfølger skulle eleven Wolff ha lurt den svaksynte Gamle-Erik etter uteksamineringen. På spørsmålet om etterfølger pekte Wolff på skyggen sin og sa: «Han står her!». Dermed var Wolff fri. Men etter den dagen hadde han ingen skygge, ettersom den pent måtte bli igjen i Wittenberg. Slike og lignende historier om hvordan presten hadde lurt Fanden skulle leve videre på folkemunne lenge etter Wolffs død.

Men hvem var denne presten, som fikk tilnærmet evig liv i folkefantasien? Peter Heinrich Wolff ble født i Hamburg 20. mai 1700.² Foreldrene var kjøpmann Jørgen Wolff og Katarina Elisabet Mormann, som tilhørte Hamburgs borgerskap. Peter Heinrich ble båret til dåpen av byens borgermester Peter Lütken, som gutten ble oppkalt etter. Etter noen år med privatundervisning ble den unge Wolff tatt opp som elev ved Hamburgs gymnas, hvor han gikk ut 17 år gammel. Herfra reiste han først til universitetet i Leipzig og derfra til universitetet i Kiel. Så fikk han etter eget utsagn «lyst til at sætte sig til de berømmelige mænds føtter som fandtes ved det Kjøbenhavnske akademi». Wolff ble innskrevet ved Københavns universitet 2. oktober 1720, og 30. august 1723 gikk han ut med teologisk embetsek-samen. Han fikk karakteren haud illaudabilis for sitt studie av «de hellige og gudommelige ting; han anses derfor værdig til at præke offentlig», for å sitere sensorene.

Av ukjente årsaker måtte han i april 1725 ta hele embetsek-samenen på nytt. Samtidig holdt han preken for kong Frederik 4. og kronprins Christian på sitt tyske morsmål. Wolff skrev senere at «denne allernaadigste konge hadde erfart at jeg hadde saa meget profitert i det danske sprog, at jeg etter hans allernaadigste befaling endog avla for ham en dansk præken, blev saa uformentlig som allernaadigst beskikket at være sogneprest i Sandsvær prestegjeld».

Presten Peter Heinrich Wolff (1700–1770). Samtidig maleri i Efteløt kirke i Sandsvær. Foto: Erika Ravne Scott/Norsk Folkemuseum.

sitt fadervor

SOGNEPREST I SANDSVÆR

I København var han blitt kjent med tidligere slottsprest og hoffpredikant Marcus Müller, som i 1724 ble utnevnt til biskop i Bergen. Wolff ble trolovet med Müllers stedatter Dorothea Silchensted (1703-1757). De giftet seg i 1725 samme år som de flyttet til Norge. Her ble Wolff ordinert til prest i Oslo Hospitalskirke.

Sandsvær i Buskerud var et stort prestegjeld med fire kirkesogn. Bygningene som møtte de nygifte på prestegården var «meget slette» skriver Wolff i kallsboken. Tilstanden var så elendig «saa at jeg, saa længe naadensaaret varte, ikke kunde indlogeres bedre end at jeg med min hustru maatte ha tilhold i en stue straks ved drengestuen». Saken var at Thurmann – gamlepresten i Sandsvær – og hans 23 år yngre og gjerrige hustru ikke hadde vedlikeholdt husene på mange år. Hans etterfølger Baltzar Broch var nedsyltet i gjeld og sto uten økonomisk mulighet til å ta tak i etterslepet. Men den unge Wolff tok tak. Han gikk straks i gang med å oppføre nye bygninger. Selve tunet flyttet han. Han lot oppføre en ny toetasjes hovedbygning, med 12 værelser i hver etasje. Bygningen var panelt og malt utvendig, tekt med teglstein og forsynt med «store engelske vinduer i blyindfatning». Mens hovedbygningen ble betalt av sognet oppførte han til gjengjeld de øvrige bygningene på prestegården for egen regning. Den nybygde prestegården sto ferdig i 1732 og må ifølge boken Sandsværs Saga fra 1913 ha vært det mest imponerende bygningskompleks i Ytre Sandsvær. Allerede i 1734 tok han fatt på et nytt byggeprosjekt på gården Nedre Lie i Efteløt, som ble Wolffs egentlige hjem.

Peter Heinrich Wolff og hans hustru Dorothea fikk syv barn. Eldste sønnen Jørgen døde ett år gammel i 1727. Anna Dorothea ble født i 1728 og gift 1755 med Wolffs senere etterfølger, men

døde selv samme år som moren. Catharina Elisabeth født 1729 giftet seg 1756 med Simon Bendeke, sogneprest på Modum. Antonette ble født 1730 og Marie Elisabeth ble født 1732. De to yngste guttene døde som nyfødte, henholdsvis i 1736 og 1742. Etter hustruens død i 1757 giftet Wolff seg for annen gang med kjøpmannsenken Else Katharine Andersdatter Lorentzen (1723-1769) født Styhr, fra Holmestrand. Enkefru Lorentzen hadde med seg datteren Maren Cathrine Jørgensdatter Lorentzen (1751-1830) fra første ekteskap. Hun ble konfirmert av sin stefar i 1766 og senere gift med Marcus Bøckman fra Larvik.

EN OMFATTENDE PRESTEGJERNING

Embetstiden i Sandsvær kom til å vare i nærmere 40 år. I løpet av disse årene satte han dype spor etter seg både som prest og privatmann. T. O. Gran, forfatter av Sandsvær Saga karakteriserer Wolff som «en lærd og klok mand, en from og nidkjær prest som holdt en streng justis blant sine sognebarn, hvis religiøse og moralske bevissthet han saaledes utdypet og grundfæstet at eftervirkningerne derav kan spores gjennom flere slektsled.»³

Men Wolff reiste dessuten en rekke søksmål og førte prosesser hvor han håndhevet prestekallets økonomiske rettigheter og markerte sin geistlige autoritet. Dette fikk ham i manges øyne til å fremstå som en trettekjær og vilkårlig person. Hans prestegjerning falt sammen med innføring av konfirmasjonstvang og opprettelsen av allmueskoler på landsbygda. I 1736 ble det påbudt ved lov at alle i Danmark og Norge skulle konfirmeres i løpet av ungdomstiden. Konfirmasjonen skulle ha form av offentlig eksamen – selve overhøringen – og være en kirkelig innvielse med håndspåleggelse og forbønn. De som ikke var konfirmert innen fylte 19 år kunne straffes med tukthus eller

TIDSRUM - BORGERSKAP OG EMBETSSTAND 1600 - 1914

Norsk Folkemuseum arbeider med den store kulturhistoriske utstillingen om borgerskap og embetsstand 1600-1914 med arbeidstittel Tidsrom og planlagt åpning i 2019. Den skal erstatte tidligere utstillinger i bygget som fra 1914 har vært kjent som *Bysamlingen*. Dette bygget er nå under rehabilitering.

Utstillingens overordnede mål er å vise borgerskapets og embetsstandens betydning for framveksten av det moderne Norge. Den dekker et tidsrom med store endringer både for enkeltmennesker og samfunn. Disse endringene speiler seg i Folkemuseets brede og unike samling av gjenstander fra borgerskaps- og embetsstandsmiljø i Norge. Samlingen forteller om kultur- og kunnskapsutveksling over landegrensene og på tvers av sosiale skillelinjer. Vi ønsker å sette søkelyset på enkeltmennesker som gjennom sine mange små handlinger skapte nye forutsetninger for fremtiden. I stadig samspill med verden utenfor var de del av større globale og transnasjonale forbrukstrender, idéstrømninger og prosesser.

Den ene vindusveggen prøvemontert i 2016. Innredning og lerretstapet er fra 1730-årene mens den malte dekoren på brystpanel og himling er datert 1759. Foto: Stefanie Westerman/Norsk Folkemuseum.

gapestokk. Men verre var at ingen ukonfirmert kunne gå ut i arbeid, tas ut til militærtjeneste, inngå ekteskap, være fadder ved dåp eller være vitne i retten uten konfirmasjonsattest. Derfor ble det i 1739 innført almen skolegang i Danmark-Norge. Hensikten var at alle barn skulle få innføring i religion samt lære å lese, for dermed å lette kristendomsundervisningen. Rundt om i bygdene var det prestenes oppgave å finne lærere til elevene.

Wolff ble en pioner i dette arbeidet. Med stor iver gikk han i gang med å sørge for opplysning og dannelse blant allmuen. Han hadde allerede i 1733 – seks år før forordningen om allmueskole kom i 1739 – satt i gang egne tiltak og på vegne av allmuen begynte å ansette skoleholdere til prestegjeldets 4 kirkesogn. Den første fikk en årslønn på 33 riksdaler foruten at han fikk overdratt eiendommen «Wolffsberg som av mig er bygt og til skole lagt uten nogen aarlig avgift» skriver Wolff. To år senere ansatte han nok en skoleholder og i 1737 en tredje skoleholder. De tre skoleholderne skulle gå fra gård til gård og holde skole seks dager på hvert sted «i hvilken tid den gaard som skolen er sat forsyner skoleholderen med fodringsskap, mad, drikke, lys og varme, samt huser saa mange børn som der kan blive.»

De første konfirmantene i henhold til den nye forordning ble konfirmert 8. april 1736, til sammen 8 gutter og 16 jenter i alderen 16 til 21 år. Biskop Dorph var på visitas i Efteløt kirke

i februar 1739 og skrev at han «blev inderlig glædet ved en vel oplyst Ungdom og en skikkelig Meeninghed, hvilket jeg næst Gud tilskriver den velærværdige Lærers Nidkærhed og Omhyggelighed». Prosten merket seg det samme under sin visitas i Efteløt hovedkirke i juli 1750; «hvor jeg med Fornøyelse anhørde de Unges grundige Undervisning og Oplysning udi den sande saliggørende Kunskaab.»

Sandsvær ble i Wolffs embetstid et residerende kapellani og Kongsberg prosti ble opprettet. Dermed ble Wolff den første prest i Sandsvær med prosteverdighet.

EIER AV NEDRE LIE I SANDSVÆR

Ved skjøte av 24. februar 1734 kjøpte Wolff gården Søndre Lie – i dag Nedre Lie (gnr. 48, bnr. 1.) – i Efteløt i Sandsvær. Presten betalte 1.000 riksdaler for gården. Av disse ble 400 riksdaler betalt kontant, mens selger fikk pant i eiendommen for de resterende 600. Wolff flyttet den uinnredede stuebygningen fra 1712 og innredet den til drengestue. På tomten oppførte han en ny laftet hovedbygning i to etasjer med «fire over- og 4 underrom», med andre ord fire rom i hver etasje. I tillegg kom ganger og kott. I bislaget utenfor hovedinngangen fikk Wolff malt en liste over de vitenskaper han hadde studert ved de ulike universitetene under diverse lærde menn. Dermed skulle det ikke herske tvil om hans kvalifikasjoner. I tillegg var det malt en tavle

Himlingen vist under prøvemontering. De rikt dekorerte feltene mellom takbjelkene ble malt i 1759, samme år som Wolff inngikk sitt andre ekteskap. Foto: Stefanie Westerman/Norsk Folkemuseum.

Hjørne under prøvemøblering med skatoll og stol. Foto: Stefanie Westerman/Norsk Folkemuseum.

med Wolff og hans første hustru Dorotheas navnetrekk foruten følgende linjer:

"See her min Ven! Hvad Gud formaaer endog mod manges Tycke.
Jeg Fremmed fick her Huus og Gaard og fremgang i min Lycke."

Hovedbygningen ble oppført med «brukne gavler og bratt tak» dvs. med høyt valmtak. Hovedbygningen skal ha blitt taksert i 1771, uten at branntaksten er funnet i skrivende stund. Beskrivelsen om fire rom i hver etasje kan tyde på at huset har vært et midtgangshus, med en gjennomgående midtgang med trapp i hver etasje og med to rom på hver side.

I forbindelse med Wolffs dødsbo omtales følgende værelser; 0. «Forstuen» (dette må ha vært midtgangen og er derfor ikke medregnet blant de 8 beboelsesrommene), 1. «Stoer Stuen», 2. «Stoer Stue Kammeret», 3. «Daglig Stuen», 4. «Kiøkkenet» og «Spiise-Kammeret» (spiskammeret var sannsynligvis ikke medregnet blant beboelsesrommene og kan ha vært avskilt som del av kjøkkenet), 5. «Store Sahlen», 6. «Sænge-Kammeret», 7. «Jomfruens-Kammer» og 8. «Pigernes Kammer» (som må ha vært værelset til de fire døtrene). Av disse værelsene er det «Store Sahlen» som befinner seg på Norsk Folkemuseum.

I følge boka *Sandsværs historie*⁴ ble "stasværelsene i begge etasjer tapetsert med voksduk, oljemalt og dekorert med landskaper, blomster og rokokko-ornamenter". Innredningen i salen i annen etasje ble i 1897 innkjøpt av Fortidsminneforeningen for kr. 1.000 og utstilt på Kunstindustrimuseet under navnet "Sandsværstuen". Herfra ble interiøret flyttet over til Norsk Folkemuseum hvor det var stilt ut fra 1938 til det ble demontert i 1949. Siden da har interiøret hatt sin Tornerosesøvn inntil det nå vekkes til nytt liv i den nye utstillingen.

SALSINTERIØRET

Wolffs hovedbygning ble revet i forbindelse med at dagens hovedbygning ble oppført i 1908. Et fotografi fra omkring 1900 viser at det bratte taket med brukne gavler på et tidspunkt var erstattet med et enkelt saltak. Salens innredning er i dag det eneste som er bevart fra Wolffs bygning, som for øvrig var hans viktigste hjem de siste 20 årene han bodde i Sandsvær.

Salen er et hjørneværelse med to vinduer på langveggen og to vinduer på kortveggen. Gulvflaten måler 5,92 x 5,62 meter og rommet har en takhøyde på ca. 2,80 meter. Selve innredningen er påkostet og gjennomarbeidet. Derfor har interiøret blitt tatt vare på frem til vår tid. Innredningen i sine enkelte bestanddeler er typisk for sin tid og et eksempel på hvordan norske byborgere, embetsmenn og dets like innredet sine

Over til venstre, detalj av himlingens rike dekorasjonsmaling, med blomster mellom rokokkoornamentikk i mørkere blånyanser. Over til høyre, detalj av himlingen med amorin med årstallet 1759, malt i mørkere blånyanser på lys blå bunn. Begge foto: Stephanie Westermann/Norsk Folkemuseum.

representative værelser i første halvdel av 1700-tallet. Veggene har brystpanel med rikt profilerte fyllinger typiske for senbarokken på 1730-tallet, samt lerretstapeter fra samme tid. Taket er panelt med synlige bjelker, der vi gjenkjenner senbarokkens kraftige og profilerte listverk. Interiøret slik det er bevart representerer imidlertid to ulike faser i rommets historie. For det første den opprinnelige snekkermessige innredningen med brystpanel, dør, vinduer, listverk og himling samt lerretstapetet, som begge er preget av 1730-tallets senbarokk/regéncestil. Dernest stammer brystpanelet og takets malte rokokkodekor fra en modernisering utført av Wolff i anledning inngåelsen av hans annet ekteskap i 1759.

TRYKT LERRETSTAPET

Veggene er trukket med stormønstrede lerretstapeter. På Wolff sin tid har disse strålt av fargeprakt, med mørk grønn bunnfarge og et kraftig orangeoker bakgrunnsmonster som ramme rundt fargesterke motiver. Lerretstapeter som dette var typiske for denne tiden og kom i handel fra begynnelsen av 1700-tallet. De ble importert til Norge i stort antall og er bevart på Svanøy Hovedgård ved Florø ca. 1730, Mælum i Modum ca. 1740, Lesjaverk ved Lesjaskogvatn ca. 1740, Lysgaard ved Lillehammer ca. 1740-50, Skriver-Hovin i Ullensaker ca. 1760-70, Fossesholm i Eiker ca. 1760 og Eidsvollsbygningen ca. 1770 for å nevne noen eksempler.

Det var særlig Tyskland, Nederland og Belgia som produserte trykte lerretstapeter for eksport. Disse tapetene ble laget på lerret av lin, hamp eller jute, der grundering og malingslag ble bygget opp på samme måte som for et lerretsmaleri.⁵ Bindemidlet for malingen var antagelig linolje, både i bunnfargen, det trykte mønsteret og i de håndmalte motivene. Tapetets bunnfarge fulgte samtidens motefarger, med grønn, blågrønn og lys blå bunnfarge. Mønstrene ble generelt trykt i gråhvitt, lys blå, gul oker, engelskrødt, sinober og grønnsort. Bakgrunnsmonster og ornamenter var gjerne malt med sjablong eller trykt i blokktrykk, der mønsteret var utformet med åpne partier. Disse feltene ble ofte dekorert for hånd eller som på

Wolffs tapet delvis trykket og delvis malt. Motivene i de åpne feltene var gjerne fugler, figurer, landskap, blomster og frukt.

I tapetet Wolff anskaffet veksler dekoren i feltene mellom blomster- og fruktmotiver og arkitekturmotiv og landskaper under røde draperier. Rent kvalitetsmessig er feltenes motiver stemplede trykk i kombinasjon med brede, raske og rutinerte penselstrøk uten de store kunstneriske ambisjonene. Selve tapetet er trykket på lerret med en trykkbredde på nesten 1 meter. Trykket består av et bredt midtfelt og smale sidepartier som er trykket hver for seg, og der mønsteret i sidefeltene lever sitt eget liv uavhengig av mønsteret i midtpartiet. Tapetbreddene er sydd sammen til hele bredder tilpasset veggens størrelse og uten at det er tatt nevneverdig hensyn til at mønsteret på de ulike breddene skal stemme overens rent komposisjonsmessig. Malte lerretstapet som dette gikk først av mote omkring 1780, da blokktrykte papirtapet for alvor tok over markedet.

FRODIG MALT DEKOR

Mens tapetet er importvare fra 1730-årene er himlingen og de malte brystningsfeltene utført av en lokal maler i 1759, uten at vi i dag kjenner hans navn og identitet. Mens tapetet stilmessig preges av régéncestilens symmetriske komposisjon som preget de første 30-40 årene av 1700-tallet, er himlingsdekoren forankret i den etterfølgende rokokkostilens lekne og asymmetriske formspråk. Kunstnerisk sett er den malte dekoren provinsiell i sin utførelse.

Hva som imidlertid gjør den spennende er hvordan maleren har hentet inspirasjon fra det 30 år eldre tapetet til brystningsfeltenes dekor. Her som i de malte tapetfeltene er det frukt og blomstermotiver som går igjen. Himlingen derimot preges stilmessig av 1750-tallets lysere fargeholdning og lettere formspråk. Her er grunnfargen lys blå og der dekoren er malt i ulike mørkere monokrome sjatteringer av blått. Her veksler dekoren mellom en sterkt forenklet forståelse av rokokkostilens formspråk i kombinasjon med svevende amoriner og der amors pil er avbildet sammen med årstallet 1759. Tema og bakgrunn for dekoren er med andre ord Wolffs ekteskap med kjøpmannen-

Rommet slik det sto møblert på Norsk Folkemuseum i årene 1938 til 1949. Foto Norsk Folkemuseum.

ken Else Katharine Andersdatter Lorentzen fra Holmestrand.

TANKER OM SALENS MØBLERING

Interiøret har den senere tid vært gjennom en omfattende konservering i forbindelse med at det igjen skal monteres i den nye utstillingen. Alle overflater har blitt rensert og retusjert. I tillegg er tapetfeltene montert på nye blindrammer. Ved forrige montering på museet ble tapetet limt på trefiberplater, som nå er fjernet.

Når det gjelder møbleringen av salen slik den sto på Wolffs tid er vi heldige å ha skifteprotokollen fra 1770 i forbindelse med hans dødsbo. Denne er bygd opp rom for rom i forhold til hva som fantes av innbo og løsøre. Av møbler på salen omtales: "1 Eege Chatol med Skab og Laasfærdig, 1 Blaa Malet Skap med 2de Døre Laasfærdig og 4 Skuffer, 1 Guuel Laguered Speil Bord med forgylt og 3 Stukker Beslag, 1 Dobbelt Eege Speil bord samt 1 Bruun Malled Brugs bord". Rommets sittemøbler er imidlertid ikke omtalt. Hvorvidt disse var fjernet av arvingene eller plassert et annet sted vites ikke. I forbindelse med nymontering planlegges det derfor å supplere type av møbler som beskrives med en kanapé, et par armstoler og 6 enkle dansk-norske stoler i regéncestil med gyldenlærstrekk. Et overraskende trekk ved innbofortegnelsen er at det i den rikt dekorerte salen omtales et stort antall bilder, herunder; 1 Chrusifix med Glassramme, 12 Store Skilderier med forgyldte Rammer af det Kongelige

Huus, 6 Ditto mindre med Rammer". I den nye utstillingen vil presten Wolffs salsinteriør stå som et minne om en helt spesiell person, hans stand og klassebakgrunn og ikke minst tidens innredningsidealer innen norsk borgerskap og embetsstand i første halvdel av 1700-tallet.

Geir Thomas Risåsen er kunsthistoriker og konservator i Kulturhistorisk seksjon og arbeider med eldre by- og embetsmannskultur.

NOTER

- 1 Wulfsberg, Sæmund: «Sandsværpresten Wolff som hadde svarteboka og mante fanden til jords», Langs Lågen – Lokalhistorisk lesebok for bygdene og byene langs Numedalslågen. Desember 1978.
- 2 Gran, T. O.: Sandsværs saga. Annet bind. Personalhistorie, s. 89. Kristiania 1913.
- 3 Ibid. S. 93.
- 4 Sâtvedt, Olav: Sandsværs historie. Bind IV s. 156.
- 5 Drange, Aaensen og Brønne: Gamle trehus, s. 423. Oslo 1992.

Magdalena Elselenas kjole og portrett

av Kari-Anne Pedersen og Marie Fongaard Seim

Den 15. mars 1786 døde tre år gamle Magdalena Elselen Wensell fra Trondheim etter 17 dager med sykdom. Hun delte skjebne med mange barn på denne tiden. På slutten av 1700-tallet var barnedødeligheten svært høy, og den rammet også velstående familier slik som Magdalena Elselen tilhørte.

Foreldrene fikk malt et portrett av datteren, antakelig etter hennes død. Bak på portrettet står det en liten tekst til minne om den lille piken: *Magdalena Elselen Wensels Portret født d. 16 Oct. 1782 død d. 15 Marsty 1786, Hendes Alder 3 Aar og 22 Uger. Hendes Foreldre vare Carsten Tosterop Wensell og Gotta Bergittte Wulf Wensell.*

I portrettet er Magdalena Elselen kledd som en liten voksen i rosa rokokkokjole av silkeatlask med mønster i svart og hvitt med burgunderfargede pyntebånd. Det usignerte portrettet ble innlemmet i Norsk Folkemuseums samling i 1910. I museets årsmelding kan vi lese at portrettet hadde særlig interesse for «dragtens skyld». Det var et argument man også ser var gjeldene ved inntaket av enkelte andre portretter til museets samling samme år. Det helt spesielle med dette bildet, er at kjolen hun bærer i portrettet faktisk er bevart og ble kjøpt inn til museet samtidig med maleriet.

Det unike gjenstandsparet var i mange år utstilt i den gamle «Bysamlingen». Et fotografi fra 1952 viser portrettet og den lille barnedrakten blant store, voksne rokokkodrakter i monter. Gjenstandene ble også utstilt i den temporære utstillingen «Den store barnedåpen. Norske dåpsdrakter gjennom tidene» i 1990-91 og deretter i den faste leketøyutstillingen. Etter en årrekke på utstilling måtte kjolen legges på magasin i svært skjær

Kjolen etter mange års hard medfart som utstilt gjenstand, Tekstiler tåler lite lys og bør ikke være stilt ut for lenge av gangen. Foto: Anne-Lise Reinsfelt/Norsk Folkemuseum.

Portrettet av tre år gamle Magdalena Elselen Wensell (1782-1786) stilt ut med kjolen hun har på seg i maleriet. Foto: Anne-Lise Reinsfelt/Norsk Folkemuseum.

Kjolen og portrettet slik den var utstilt i den gamle «Bysamlingen» i 1952. Foto: Norsk Folkemuseum

og falmet tilstand. Kunnskap om slitasje på utstilte tekstiler har endret seg i løpet av de siste tiårene og i dag er utstillingspraksisen en annen enn tidligere.

Magdalena Elselenas portrett og kjole belyser temaer som barndom, barkedødelighet, kunst- og motehistorie. Dette gjør gjenstandene viktige for den nye utstillingen i Bybygg. I arbeidet med gjenstandsutvalget til utstillingen, har vi også kommet over andre gjenstander etter familien Wensell i samlingen. Dette vil utvide fortellingen om Magdalena Elselena ytterligere.

Ettersom kjolen ikke lenger kan stilles ut, er det viktig å få laget en kopi. Det er et kostbart prosjekt, men takket være god støtte fra Venneforeningen er museet nå godt i gang med kopieringen av stoffet til Magdalena Elselenas silkekjole. Først må tekstilene rekonstrueres, deretter kan kjolen sys.

REKONSTRUKSJON AV KJOLEN

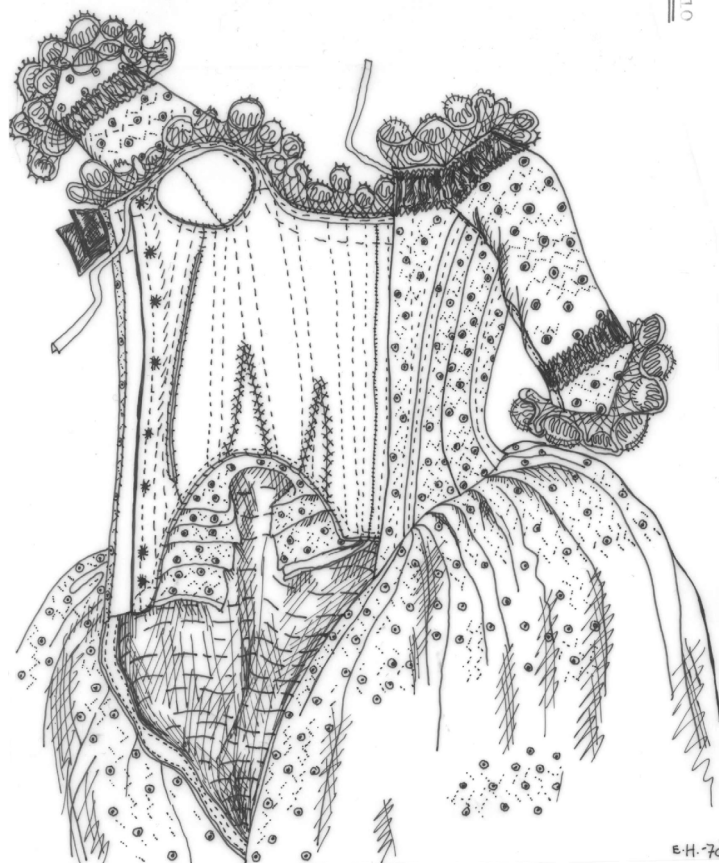
Å rekonstruere tekstiler er en komplisert og arbeidskrevende oppgave. Alle ledd i prosessen må være så nært opp til originalen som mulig, fra råmaterialet, til spinning og farging av tråd, og til slutt veving av stoffet. Det er store begrensninger på hva som kan veves på moderne vever i forhold til det man kunne håndveve på 1700-tallets jaquardvever.

I tillegg er det viktig å sy plagget med riktig teknikk og med et mønster som er laget etter originalen. I dette tilfellet har vi vært heldige. Dette er en av kjolene som Eli Holtsmark dokumenterte og tegnet mønster av i 1970 på Norsk Folkemuseum. Noe som er verdifullt for oss i dag.

Stoffet i kjolen til Magdalena Elselena har to forskjellige mønstervevinger. Et i selve bunnstoffet og i tillegg sorte lanserte prikker som gir en ekstra effekt. Ekspertene vi innledningsvis konsulterte med, mente at stoffet måtte veves for hånd. Det var først da vi fikk kontakt med Julie Holyoke i Firenze at vi fikk vite at det var mulig å maskinveve kjolestoffet. Holyoke spesialiserte seg på mønsterveving av silkestoffer og ligger i forkant av utviklingen og forskningen på dette feltet. Hun besøkte museet i mai for å undersøke kjolen og fikk god hjelp av museets fotograf Haakon Harris til å ta svært detaljerte nærbilder av stoffet på fibernivå. Disse bildene har vært avgjørende for det videre arbeidet tilbake i Firenze.

Siden har vi fått tilsendt to prøvevever med litt forskjellig tetthet og har valgt det som skal veves. Utfordringen nå er å få bestemt den riktige rosafargen. Rosa var en populær motefarge på slutten av 1700-tallet, noe vi ser i utallige portretter fra perioden. Holyoke er klar på at Magdalena Elselenas portrett i seg selv er en viktig kilde for å finne tilbake til den riktige fargen. Når det kommer til søm av selve kjolen, er det skredderen Tommy Olsson som er engasjert til å gjøre dette. Han har bistått oss i mange år blant annet på Ibsenmuseet og Eidsvoll 1814.

Museet har utviklet kompetanse på rekonstruksjon av tekstiler gjennom de siste tyve årene, men dette er desidert det mest kompliserte prosjektet vi har satt i gang. Tusen takk til Venneforeningen for ressurser som gjør dette er mulig.

Tegning laget av Eli Holtsmark i 1970. En av flere mønstertegninger hun laget av denne kjolen. Foto: Norsk Folkemuseum.

Detalj på innsiden av kjolen der fargen har holdt seg uten bleking. Foto: Anne-Lise Reinsfelt/Norsk Folkemuseum

Kari-Anne Pedersen er konservator NMF og drakt- og tekstilansvarlig kulturhistoriker.

Marie Fongaard Seim er konservator NMF og kunsthistoriker.

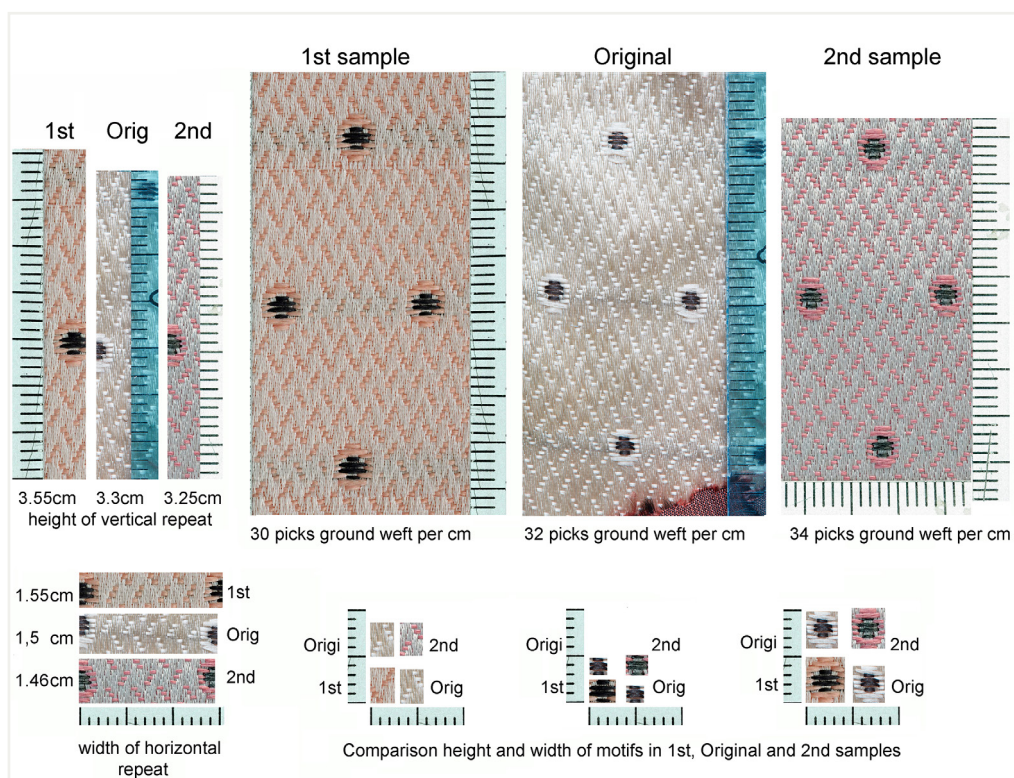

Ekspertisen er hentet inn! Silkevevingseksperten Julie Holyoke fra Firenze kommer for å analysere kjolen for å se om det er mulig å gjenskape stoffet i dag.

Foto: Haakon Harriss/Norsk Folkemuseum

Fargen i kjolen undersøkes og sammenlignes med fargekoder. Det er vanskelig å fastslå den nøyaktige fargen i sluttresultatet etter som silke er et gjennomskinnelig fiber. Renning og innslag i ulike farger kompliserer saken.

Foto: Haakon Harriss/Norsk Folkemuseum

Arbeidet er i gang! Dette er to vevprøver med originalstoffet i midten. Her er det vevtettheten det arbeides med og ikke fargene. Prøve nummer to lengst til høyre, har oppnådd god tetthet og den har vi nå godkjent for produksjon. Nå gjenstår det å bli enige om hvilken rosafarge vi skal bruke. Prøveoppsett gjort av Julie Holyoke.

Fra samlingen ...

av Morten Bing

«For nogle Aar siden, er Citaren igjen kommet i Moden. Man maa tilsvare: Er den just ikke saa complet i sin Ambitus, saa behøves der heller ikke saa megen Tid, Hukommelse, Bekostninger og en uopholdelig Øvelse, som paa Claver-Instrumenter; man lærer ikke heller i Almindelighed videre paa Citar end endeel Haandstykker, som Arier, Menuetter, Marcher, Poloneser, Engelske Danser ec. og nogle Psalmer, som laader tillige med Sang gandske artig paa dette Diverciments-Spil, hvorved er de Fornøielser: 1) At Citaren kan bringes med sig i Skoven eller Marken, hvor man behager; 2) At man kan spadserende fonøie sig paa den, og 3) At man uten stor Vanskelighet kan snart komme saa vidt, at lære sig selv et og andet nyt Stykke, som Tiden bringer i Moden, og hvad man først vel kan siunge, kan man ikke saa læt forglemme at spille paa Citaren.»

Lorens Nicolai Berg – 1782

SISTER, CITHRINCHEN OG ENGLISH GUITAR

Instrumentet stadsmusikant Berg i Kristiansand omtaler her har hatt mange navn som citar, zithar, gittern, gitarre, men benevnes i dag gjerne sister. Det er et gitarlignende instrument, mindre enn en gitar, men større enn en mandolin. Det var – riktignok i stadig endring og med mange varianter – populært i Europa fra renessansen fram til begynnelsen av 1800-tallet.

På slutten av 1700-tallet har instrumentet vært svært populært også i Norge. Det ble brukt til sangakkompagnement og til selvstendig instrumentalspill. Instrumentet har ikke minst vært dikterens instrument. Den svenske nasjonaltrubaduren Carl Michael Bellmans «luta» var en sister, Norges første bygdemålsdikter Edvard Storm etterlot seg en notebok med sister-tabulatorer og biskopen og dikteren Johan Nordahl Bruns «nystemte cithar» var nok også en sister.

Det er flere typer sistere som har vært bygd og brukt i Norge på slutten av 1700-tallet: både med pæreform, klokkeform (cithrinchen) og en kombinasjon av disse formene. En fjerde type, idag kalt «English Guitar», er dråpeformet. Instrumentene har gjerne 10 til 12 metallstrenger, hvorav noen sitter tett inntil hverandre og er likt stemt (kor).

Vi kjenner til flere instrumentmakere som var aktive i Norge sent på 1709-tallet og utover begynnelsen av 1800-tallet. Den det er bevart flest instrumenter etter er Amund Hansen, Sju av hans instrumenter finnes i Norsk Folkemuseums samling, og det skal være 15 til i andre samlinger. Den eldste bevarte sisteren fra hans hånd i vår samling er signert 1782, den yngste 1806. Ifølge folketellingen i 1801 holdt Amund Hansen til i Elvestrædet i Frederichshald (Halden). Han var 63 år ugift og bodd sammen med sin søster. Folketellingen opplyser også at han var «Hoboist ved Sydenfieldske Regiment».

Klokkeformet sister, «cithrinchen», ukjent produsent og datering. Foto: Norsk Folkemuseum.

Pæreformet sister med 10 strenger (6 kor), Amund Hansen, Frederikshald 1782. Foto: Norsk Folkemuseum

Pære/klokkeformet suster med 12 strenger (7 kor), Amund Hansen. Frederikshald 1806. Foto: Norsk Folkemuseum.

Sister, «English guitar», Georg Daniel Schiøne. Christiania, ca. 1800. Foto: Norsk Folkemuseum.

Pære/klokkeformet suster med mekaniske stemmeskuer. Ander R. Kleiven. Bergen, ca. 1800. Foto: Norsk Folkemuseum.

Det eldste bevarte Hansensisteren er klokkeformet, den eldste i Norsk Folkemuseums samling er pæreformet, mens de fleste bevarte instrumentene etter ham har en klokke/pæreform – en form som kanskje er utviklet av Amund Hansen selv. At det er bevart over 20 sistere laget av en enkel instrumentmaker i en norsk småby, sier noe om instrumentets popularitet på slutten av 1700-tallet.

I Topografisk Journal fra 1801 nevnes en instrumentmaker Schiøne i Christiania. Dette er Giørg (ellers Georg) Daniel Schiøne, som ifølge folketellingen var «Snædker mæster og instrumentmager», Han holdt til i Møller Gaden i Christiania, var 41 år, gift og hadde tre barn. Husholdet omfatter også en svenn, en læregutt og en tjenestejente. Schiøne må ha vært en allsidig håndverker som bygde musikkinstrumenter av mange slag, både sistere, gitarer, harper og klavikord. – Eksempler på hver av disse instrumenttypene, fra hans verksted, har vi i museets samling.

En tredje norsk instrumentmaker som bygde sistere på slutten av 1700-tallet, var Anders Rognaldsen Kleiven i Bergen, som også bygde hardingfeler. Også Anders Kleiven var 41 år i 1801. Han var fra Sunnfjord og hadde fått borgerskap i byen i 1790, i 1891 bodde han sammen med kone, tre barn, svigermor og svoger.

Det har heller ikke vært uvanlig å importert sistere fra England. Disse er gjerne dråpeformet og er av en type som betegnes «English Guitar». I norske museer finnes flere flere eksempler. En av de fremste instrumentmakerne i London på slutten av 1700-tallet var John Preston in London, som var aktiv i siste halvdel av 1700-tallet. Et særmerke ved hans instrumenter er mekaniske stemmeskruer lansert i 1766. Firmaet Longman & Broderip i London (aktivt fra 1777 til 1795) forhandlet også sistere, som kunne være utstyrt med tangenter.

Sister, «English guitar» med mekaniske stemmeskruer, 6 kor (10 strenger, 2 basstrenger er enkle) Preston Makers, London, ca. 1770. Foto: Norsk Folkemuseum.

Sister, «English guitar» med mekaniske stemmeskruer, 6 kor (12 strenger) og tangenter. Trolig Longman & Broderip, London, ca. 1790. Foto: Norsk Folkemuseum.

Per Krafft d.e 1779: Carl Michael Bellman, 1740-1795, skald. Nationalmuseet. Stockholm.

DEN SVENSK «LUTAN»

Norsk Folkemuseum har også i samlingen et interessant instrument som er beslektet med susteren. Det er en såkalt «svensk luta» bygget av Kungliga Hovinstrumentmakare Mathias Petter Kraft i Stockholm i 1784. Krafts «svenske luta» var en videreutvikling av store sistere. Kraft beholdt susterens form, flyttet strengefestet fra enden av klangbunnet til en fast stol midt på lokket, og «lutan» hadde tarmstrenger istedenfor metallstrenger og enkeltstrenger, ikke flerstrengete kor. Instrumentet er dessuten utstyrt som en theorbo - dvs. den har et ekstra sett bass-strenger utenfor gripebrettet.

Folkemuseets Kraft-luta har åtte melodistrenger, og fire bass-strenger. Antallet bass-strenger økte senere i Krafts produksjon og kom opp i syv. Produksjonen av disse instrumentene fortsatte etter Krafts død i 1807, og den «svenske lutan» var i bruk fram mot midten av århundret, selv om produksjonen tok slutt i 1820.

«LUTAN» GJENOPPSTÅR

I 1880-åra ble den svenske «Lutan» tatt opp igjen, og i 1901 begynte Alfred Brock ved Musikhistoriska Museet i Stockholm å bygge lutter som i mye lignet Kraft-luttene. Men Brocks instrumenter hadde moderne stemmeskruer, metallstrenger og en stålstang til støtte for bass-strengene. De seks melodistrengene var stemt som på en vanlig gitar. I Gurvin-samlingen, som i en årrekke var deponert på Norsk Folkemuseum, er det en slik Brock-lutt som skal ha tilhørt revyartisten Bokken Lasson.

Morten Bing er førstekonservator NMF og leder for Kulturhistorisk seksjon på Norsk Folkemuseum.

Theorbisert suster, «svensk luta». Mathias Peter Kraft, Stockholm, 1784. Foto: Norsk Folkemuseum.

Svensk luta. Alfred Brock, 1922. Skal etter sigende ha tilhørt Bokken Lasson. Gurvin samlingen. Norges Musikkhøgskole. Foto: Norsk Folkemuseum.

Til høyre: Bokken Lasson med «Svenskelutt». 1902. Foto: Oslo Museum.

Glade jul, hellige jul!

av Geir Thomas Risåsen

Julen er en travel tid på Norsk Folkemuseum. Da ønskes publikum velkomne til juleutstilling, julemarked, og ikke minst til julepyntede stuer rundt om på museet. På denne måten ønsker museet å formidle norske juletradisjoner i by og bygd, fra førkristen tid og frem til i dag. Et særtrekk ved julen er at den er en familiehøytid og den mest tradisjonsbundne høytiden i året. Samtidig er den en høytid preget av tradisjon og fornyelse. For selv om tradisjonene oppleves som uforanderlige, representerer hver generasjon en fornyelse tilpasset nye behov.

FORVENTNINGENES HØYTID

Den enkeltes forhold til jul er svært forskjellig. De fleste av oss møter høytiden med glede og forventning, mens for andre er dette den tyngste og vanskeligste tiden i året nettopp på grunn av forventningspresset. Alle har vi et forhold til julen på godt eller vondt, men der ingen er upåvirket. For de fleste er det minnet om barndommens jul vi bærer med oss. For de heldige er det den gode stemningen fra den gang vi ønsker å gjen-skape og bringe videre. Måten vi feirer på varierer, men felles for mange er at julen er en tid da familien samles. Julekvelden og første juledag hører familien og den nære krets til, mens resten av romjula er viet selskapelighet og sosialt samvær. Et særtrekk for vår tid er imidlertid at mye av julens sosiale samvær allerede starter i begynnelsen av desember med julebord, samtidig som julepynten inntar hus og juletre stadig tidligere. Vi skal ikke langt tilbake da et pyntet tre før lille julaften var helt utenkelig. I dag ser vi stadig flere eksempler på julepyntede hjem og pyntet tre allerede fra første advent.

I generasjoner har julen vært forventningens høytid for de fleste norske barn. «Korleis vi gledde oss til joli, er det vanskelig å finne ord for. Men alle som ein gong har vore born, har vel opplevd denne kjensla. Den gode angen av joletreet, som alltid var furutre hjå oss, gav ei høgtidsstemning.»¹ skriver Eilef Steinsland (f. 1891) fra Modalen i Nordhordland.

HELE SANSEAPPARATET I SVING

Det spesielle er at julen setter hele sanseapparatet i sving. Julen har både et åndelig innhold, et visuelt uttrykk, egne lukter, egne smaker foruten egne sanger og melodier. Og det er nettopp summen av disse sanseopplevelsene som gjør julen til det den er.

For hva er en julekveld uten lukten av nyvasket hus ispedd lukten av gran eller furu, og om ettermiddagen den pirrende lukten av julemat under tilberedning? Jussi Björling som synger «O helga natt» mens vi går gjennom julekortene og påminnes de vi har glemt å sende til. Formiddagen med NRKs visning av «Tre nøtter til Askepot» etterfulgt av Disneys tegnefilmkavalkade «Donald Duck og vennene hans». Et bad eller en dusj, før vi ifører oss rene og pene klær. Gudstjenesten der juleevangeliet blir lest, og gravlunden utenfor som det rene lyshav fordi vi har tent lys for våre kjære. Kirkeklokkene som ringer julen inn klokken 17.00. Det festpyntede bordet med julekvelde-

En landsens ungjente i finkjole ved siden av det pyntede juletre, fotografert i Budal i Trøndelag ca. 1910.

Foto: Amund Alstad, Sverresborg Trøndelag Folkemuseum.

Julefeiring i byleilighet i hovedstaden 1897.
Familien med det minste barnet samlet foran juletre.
Foto: Vilhelm Haffner. Oslo Museum.

Jul i en av hovedstadens forsteder i 1902. Foto: Anders Beer Wilse. Oslo Museum.

middag og smaken av god tradisjonsmat sammen med familie og nære. Det pyntede treet og alle gavene. Kanskje besøk av nissen? Juleroen som senker seg etter at gavene er åpnet, og endelig kaffe og smaken av julekakene. Og ved midnatt TV overføring av julenattsmessen fra Peterskirken i Roma. For det er nettopp slik mange av oss opplever familiens viktigste årlige festdag. Men ikke desto mindre har de fleste av disse elementene kommet til over tid, og gradvis føyet seg sammen med eldre juletradisjoner.

JULENS LANGE TRADISJONER

Det spesielle for de nordiske land er at vi har beholdt det førkristne begrepet jul, i stedet for det kristne begrepet Kristmesse eller Christmas, som brukes i den engelsk talende del av verden. Ser vi tilbake har julen gjennomgått radikale endringer fra førkristen tid og frem til i dag. Utgangspunktet er det førkristne midtvinterblotet 12. januar, som var vinterhalvårets store fest der man feiret at solen snudde.

Med kristendommen ble denne viktige midtvinterfeiringen opprettholdt, men den fikk ny betydning ettersom Jesu fødsel ble lagt til 25. desember. Allerede på 900-tallet påbød kong Håkon den gode at nordmenn heretter skulle feire jul 25. desember, som det kristne Europa. Blotet som var en rituell offerfest til de norønne gudene ble forbudt på 1000-tallet. Selv om ofring

av mat og rituell slaktning av dyr og mennesker opphørte, så kan skikken med å sette ut grøt til nissen juleaften ha bakgrunn i hedensk ofring til forfedrene i gravhaugene, og et ønske om å holde seg inne med alle eksisterende vesener. På samme måte ble den hedenske skikken med å brygge øl til juleblotet lovpålagt, men hvor ølet nå skulle velsignes i Jesu og Jomfru Marias navn. Og fortsatt i dag brygger mange øl til jul uten å være klar over at dette fortsatt er en ubrutt en tradisjon med røtter tilbake i førkristen tid.

I byene og i det gamle bondesamfunn kom julens kristne innhold til uttrykk gjennom lesing av juleevangeliet juleaften, salmesang og gudstjeneste 1. juledag. Dette er en tradisjon som fortsatt lever i mange norske hjem. Påbudet om allmenn folkeskole på landet fra 1739 bidro til å gjøre befolkningen lesekyndig og dermed i stand til selv å lese juleevangeliet. Men det var særlig fromessen – morgenmesen – 1. juledag som var julens viktigste kirkebesøk. Kongefamilien er blant de som fortsatt følger skikken med å gå til gudstjeneste 1. juledag.

Den mest fargerike beskrivelsen av fromesse første juledag finner vi i Asbjørnsen og Moes fortelling «En gammeldags

Bestemor leser eventyr for barnebarna i 1902.
Foto: Anders Beer Wilse. Oslo Museum.

~ Bestemor fortæller Eventyr ~

Wilse Egeret
368

Gang rundt juletreet ca. 1955. Foto: Henriksen & Steen. Oslo Museum.

juleaften». Handlingen finner sted i Oslo Domkirke på 1700-tallet. Det er juleaften i byen, samtalen går, en av barna utbryter at gamle Stine: «sier at jeg skal være med på høyloftet i aften og gi nissen julegrøt. Men jeg vil ikke, jeg er redd for nissen!» «Å det sier Stine bare for å bli kvitt dere; hun tør ikke gå på høyloftet i mørke selv, tossa, for hun vet nok hun én gang er blitt skremt av nissen, sa jomfru Mette.»

Så tar gamle Mor Skau ordet og forteller hva en eldre madam hadde opplev en generasjon tilbake. Hun hadde tenkt seg på fromesse første juledags morgen, og da hun våknet hadde klokken stoppet. Hun kunne imidlertid se at lysene var tent i Domkirken og hastet gjennom de folketomme gatene. Da hun satte seg ned inne i kirken syntes hun folkene så så bleke og underlige ut, og det var ingen hun kjente, men det var mange

hun mente å ha sett tidligere. Men heller ikke presten kjente hun igjen. Påfallende var det også at alle var så stille. «Da de begynte å synge igjen, bøyd en kone som satt ved siden av henne, seg bort og hvisket i øret på henne: 'Kast kåpen løst om deg og gå; for bier du til det er forbi her, så gjør de ende på deg. Det er de døde som holder gudstjeneste.'»

Historien bærer i seg et urgammelt aspekt, som er en arv fra den førkristne julen. På den ene siden var julen lysets tid, men det var også mørkets tid da alle farlige krefter var ute. Fra folketroen kjenner vi Åsgårdsreia, som var et broket følge av urolige døde sjeler. Disse kom ridende om natta spesielt ved juletider. De som ikke var ferdige til jul kunne bli dratt med i følget. I det gamle bondesamfunnet viste man å beskytte seg ved å male tjærekors på dørene både for mennesker og dyr, man løsnet

Besøk av julenissen ca. 1955. Foto: Henriksen & Steen. Oslo Museum.

børseskudd over hustaket juleaften og man lot julematen stå fremme på bordet natt til 1. juledag. Det er nettopp noe av denne urgamle respekten, men også frykten for de døde som henger igjen i historien om de dødes gudstjeneste i Oslo domkirke.

Å ta inn grønt bar er en gammel tradisjon her til lands. Juletreet er derimot en tysk tradisjon.

Fra Sverige hører vi fra Stora Sundby gård i Södermanland at det i 1741 ble pyntet juletre med epler, safranskringler og levende lys.² Grevinne Christina Wrede-Sparre la julegaver rundt treet. Den eldste opplysningen om juletre fra Danmark er fra 1808, da Wilhelmine Holstein på godset Holsteinborg på Syd-Sjælland pyntet et tre med lys for å glede sin lille datter.³ Den første opplysningen om juletre i Norge, er fra 1822. I følge fengselsdirektør Richard Petersen var juletreet en tysk skikk som i hans barndom ble innført til Christiania (Oslo) av en frøken Weinschenck: «Træet var stort, ved Foden af samme stod to

Kjelker og paa hver Kjelke, en liden ladt Metalkanon, som blev afskudt, idet vi Børn kom ind. Den Idee fandt vi ikke så morsom. Da det skvat i os, hver Gang Kanonerne ble afskudte, og det blev de i Løbet af hele Aftenen. I Toppen stod en Linedandser. Blandt Juletræets Gaver var ogsaa en bevægelig Træslange.⁴ Skikken ble raskt fanget opp av det velstående borgerskap og landets embetsmenn. Allikevel var det ikke før omkring 1930 at juletreet var blitt allemannseie blant alle samfunnslag av den norske befolkning.

Kristian Tordhol (født 1889) fra Lesja i Gudbrandsdalen forteller hvordan juletreet kom inn i hans familie på 1890-tallet:

«Fram mot jul sa faster (farens søster) at i år ville ho stelle til juletre. Det var ingen der i grenda som hadde hatt det før. Eg hadde sett juletre året før på ein gard da eg var med faster dit. Men da tykte eg helst det var snodig. Enn å ta inn

i stua ei lita furu og hengje på stas og la ho stå der! No tykte eg det skulle bli svære greier. Siste sundagen før jul skulle vi laga juletrepynt. Det hugsar eg best av alt med juletreet det året. Dei to mindre brørne mine var med dei og, men dei måtte mest nøye seg med å sjå på. Eg lærde å klyppa til og smøye papirkorgar og laga ymse andre ting av papir. Ein lærdom eg kom til å ha mykje glede av.

Det vart svært til stas med juletreet. Bestefar såg og ut til å like det godt. Da alt var i stand julekvelden, vart dei bedne inn alle i søre stugun og. Alle tykte det var vakkert og høgtidsamt, så juletreet høyrde nok med til julefesten. Lenger ut i helga kom ungane fra grannelaget og ville sjå, og alle vart like glåmøyge. Sidan vart det vanleg med juletre i grenda alle staders der det var barn»⁵

Som nevnt er julen er en høytid preget av gamle og nye tradisjoner. Noe er allikevel uforandret fra førkristen tid og fram til i dag. Fortsatt er julen den store midtvinterfesten med minimalt arbeid, sosialt samvær og overflod av god mat. Tidligere var dette mat de fleste ikke hadde anledning til å nyte resten av året. Disse egenskapene preget fortsatt barndommens julefeiring slik Gunder Paulsen (født 1821) beskriver den i Grue i Solør omkring 1830:

«Allerede tidlig paa Efterm. Juleaften var alt Arbeide i Regelen færdigt, og Kornbaandet sat opover Lølovtaget, og saasnart det blev mørkt, blev julebordet dækket og Lysene tændte, men forinden maatte Alle lauge (bade) sig og tage rene, nye Klæder paa fra Top til Taa. Alle maatte være pyn-tede. Og saa samlede vi os i den renvaskede, vel oplyste og varme, deilige Stue med hvide Rul-Gardiner for Vinduerne og sang et Par Jule-Salmer og frydede os med Tak og Pris til Gud, ikke alene, fordi han havde sendt os sin Søn som vor Frelser, men ogsaa for de timelige Goder, hvoraf den herlige Julekost indtog en fremragende Plads. At faa sove til lys Dag, faa Ølost og Smør og Brød med Ost paa Sengen, at staa op i varmt Værelse, og gaa i nye, rene, pene Klæder, kjøre Lystturer, synge, dandse og lege med Gutterne og Smaapi-gerne, hvilken Herlighed! Men Juleaften maatte dog alt være høitideligt og alvorligt og ligedan første Juledag, da vi enten maatte i Kirke eller holde Andagt hjemme.»⁶

FLITTIGE HENDER

Førjulstiden eller adventstiden var før som nå tiden for de flittige hender. I romanen Familien på Gilje – interiører fra 1840-årene gir Jonas Lie levende situasjonsbeskrivelse av juleforberedelsene slik han kjente de fra embetsgårdene på Østlandet:

«I kjøkkenet på Gilje hersket full travelhet med juleslak-tingen....Det var en kald trekk fra bislaget, en lukt i luften av muskatblomme, ingefær og nelikker, – en duften av hakkelsknivene og dumpe stønn og stamp, så gulvet ristet, fra tremorteren, hvor selve Stor-Ola var plassert med hvitt forkle og serviett om hodet.

Øverst ved det lange kjøkkenbord satt Ma med stoppenål

og lintråd og sydde rullepølser, mens noen av husmanns-kjerringene og Thea, hvite som engler, skrapte kjøtt til den fine bolledeig.

Henne ved kjøkkenbenken satt den nylig hjemkomne Thinka med blodige, moderiske armer og stoppet blod-pølser over et stort traue. Det gikk med stor ferdighet raskt gjennom pøsehornet, og hun satte pinnen for og vred til den ene mørke uhyggelige kjempeigle efter den annen, mens deres brødre eller søstre kokte i den veldige gryte, som luene spraket og slo om henne i skorstenen.

Kapteinen var kommet inn på kjøkkenet og stod med en viss fornøyelse og overså slagmarken...Her var mangeslags behagelige utsikter å la tankene sveve over, og smakebiter av de ferdige produkter ble også uavlatelig skikket opp på kontoret til ham for høre hans formeninger.

'Jeg skal vise dere hvordan dere skal hakke, jenter!' spøk-te han og tok knivene fra Torbjørg.

De to hakkeknivene gikk opp og ned på brettet, så raskt at de nesten ikke kunne skjelnes, i hans hender og vakte utvetydig beundring over hele kjøkkenet, mens de holdt inne i forbløffelse over mesterstykket.

Det varte riktignok bare i to, tre minutter, i stedet for at Torbjørg og Aslak måtte stå med linkledet om hodet og hakke den ganske dag.»

Selv om slaktetid, lysstøping og lignende aktiviteter hører fortiden til, er fortsatt førjulstiden en tid for flittige hender. Min mor (født 1932) fortalte om barndommens juleforberedelser på slutten av 1930-tallet: «Det var en fin tid. Far satt ved kjøk-kenbordet og laget julepynt med oss barna, mens Mor sto ved kjøkkenbenken og laget julekaker.»

Selvlaget julepynt og julekaker hører fortsatt julen til. Og vi må aldri glemme hvor mye håndarbeid som ligger i flortynne, jevnt stekte kromkaker eller andre pertentlige julekaker. På samme måte har vi i barnehage, på skole eller hjemme vært gjennom prosessen med å lære å lage julepynt. En ting er å lære å flette en kurv, noe annet er gjennom øvelse å perfektionere kurvene til sirlige små kunstverk. I min familie har vi de siste tre slektsledd hatt tradisjon med å klippe kunstferdige papir-stjerner, som minner om hvite iskrystaller. Tilsvarende har en kollega vokst opp med å lage små «snømuffer» (små papir-bonbonner tidligere fylt med rosiner og nøtter, i dag fylt med nonstop) som barna kaster på treet i store mengder. Der i famili-ene er dette en tradisjon de kan spore tilbake til 1850-årene.

JULEMAT OG NORSKE BLANDINGSEKTESKAP

Blandingsekteskap er en stor utfordring i mange norske hjem. Dette merkes særlig julekvelden da årets store festmåltid inntas av familien og den nære krets. Som østlending må jeg erkjenne at pinnekjøtt er god mat, men det innfrir ikke min forventning til julekveldsmiddag. På samme måte gir ikke lukten av surkål og nystekt ribbe julestemning til min bedre halvdel, som er fra Vestlandet. For nettopp lukt og smak er en vesentlig del av opplevelsen og julestemningen. Mens vestlendingenes pinnekjøtt har lange tradisjoner er svineribba som allmenn julekveldsmiddag av nyere dato og ble først allemannseie med

Jul på Nordre Gravlund i Oslo ca. 1950, med tente lys og et lite juletre på graven. Foto: Aage Storløyken. Oslo Museum.

en økt svinebestand mot slutten av 1800-tallet. Før den tid inntok lutefisken en viktig rolle i julemåltidet i store deler av landet, muligens en etterlevning fra katolsk tid ettersom dette var fastetid og der fasten varte frem til 1. juledags morgen.

Min svigerfar (født 1918) fortalte fra sin barndom i Skodje på Sunnmøre. Julekvelden når kjøttet var ferdig dampet var det mannens oppgave å stikke det på pinner for så å holde det over den åpne grua slik at det ble grillert før servering. I hans forståelse var det dette som var opphavet til navnet pinnekjøtt, og ikke pinnene som eventuelt ble brukt for å løfte kjøttet i kjelen under selve dampingen. Men også blant nye landsmenn har pinnekjøttet vunnet sine tilhengere. Juleaften for noen år tilake fortalte Dagsrevyen om kaos på Grønland i Oslo. Det hadde oppstått panikk ettersom de lokale halalslakterne var utsolgt for pinnekjøtt. En pakistansk mor som ble intervjuet uttalte fortvilet: «Vi er norske og skal jo feire jul».

Hos Asbjørnsen og Moe «En gammeldags juleaften», som finner sted i Christiania tidlig på 1800-tallet, serveres: «risengrøten og ribbesteken». De eldste opplysningene jeg kjenner om svineribbe og pølse som julekveldsmiddag er imidlertid fra Grue i Solør omkring 1830. Gårdbrukersønnen Gunder Paulsen (født 1821) forteller om det ensidige kostholdet i hans barndom. Til daglig vekslet kosten mellom sild og velling, hakkede poteter med melk- og byggmelsjevning, grøt, og i helgen kjøtt og flesk med grynsuppe eller ertesuppe. Juleaften derimot var

det «Ribbensteeg og Medister-Pølse med brunede Potes til og Melkegryn, Vørtekake, Rugbrød, Lefse samt Øl og Dram, det siste dog kun til voksne Mandfolk.»⁷

Den gang ble svoren skåret av som beskrevet i Maren Elisabeth Bang kokebok fra 1831 og det samme hos Hanna Winsnes i 1845. Deretter ble ribba stekt i panne eller i gryte over åpen varme. Da Henriette Schönberg Erken kom med sin «Stor Kogebog» i 1914 hadde komfyren inntatt de norske hjem. Derfor kunne hun beholdt svoren og anbefalte leserne å sette ovnsdøra på gløtt mot slutten av steketiden for å få sprø svor. Dermed var lista lagt for det som er julens tilbakevendende stressfaktor for mange. I mange middelklassehjem på landsbygda Østlandet og i Trøndelag hadde lutefisk med ribbefett etterfulgt av ribbe og pølse etablert seg som fast julekveldsmeny på begynnelsen av 1900-tallet.

I mange av dagens norske blandingsekteskap løses problemet pinnekjøtt eller ribbe med at det enten veksler annet hvert år, at begge deler spises i løpet av jula eller at man velger noe helt annet. En ny trend er at mange par velger å skille lag juleaften for i stedet å spise hjemme hos sine respektive foreldre.

I følge Statistisk Sentralbyrås undersøkelse i 2013 spiste 53% av alle nordmenn svineribbe til middag på juleaften, mens 33% spiste pinnekjøtt.

Men det er ikke bare middagen det knytter seg sterke følelser til. De tradisjonelle julekakene gir også en viktig smak av

jul. De fleste kakesortene er tørre med holdbarhet gjennom hele julen. I mange hjem har oppskriftene gått i arv fra generasjon til generasjon eller det er oppskrifter som man har utvekslet, og som for de fleste hører julen til. Det vi glemmer er at mange kakesorter er gamle sorter, som opprinnelig ble bakt hele året. De har imidlertid overlevd som tradisjonelle julekaker.

Eldst av disse småkakene er de som er stekt i ulike jern – som goro, krumkaker og avletter, samt de som er stekt i smult lik fattigmann og hjortetak.

Bondesønnen Kristian Tordhol (født 1889) fortalte fra oppveksten på Lesja i Lom på slutten av 1800-tallet: «Kakebakst var det ikkje større av. Det sa seg sjølv når det ikkje var steikje-ovn. Det vart koka smultringar og laga 'fattigmann', men meir om å gjera var det med avletter og skrullar (krumkaker).»⁸ Det var etter at støpejernskomfyren ble allemannseie i perioden fra 1850 til 1900, at utvalget av småkaker eksploderte. Dermed ble 7 sorter til jul et begrep. Dette ga den flittige husmor anledning til å vise sin dyktighet gjennom et rikt assortiment med kaker som berlinerkranser, bordstabels, brune pinner, fattigmann, goro, hjortetak, jødekaker, kneppkaker, krumkaker, makroner, marvposteier, pepperkaker, peppernøtter, rosettbakkels, rømmebrød, sandkaker, serinakaker, sirupsnipper, smultringer, smørkranser foruten en rekke andre kaker. Mens hjortetakken har lange tradisjoner er smultringene en nykommer blant julekakene. De kom etter alt å dømme fra Amerika til Norge med hjemvendte utvandrere på slutten av 1800-tallet. Kokebokforfatteren Henriette Schönberg Erken presenterte oppskriften på et lignende bakverk under navnet «donansser» i 1929, sannsynligvis avledet av doughnut. Først i 1947 publiserte hun oppskrift på smultringer.

TRADISJONENE LEVER

Juletradisjonene i den enkelte familie er både hellige og ukrenkelige. Det blir ikke helt jul uten. Det kan være julepynten på treet, som har fulgt en familie i lang tid, herunder julepynt laget mens barna var små. Det kan være måten gavene deles ut på, og ikke minst hva vi spiser.

Her har vi med oss arven vår, og speiler familiens røtter og identitet. Slik er det også med kongefamiliens tradisjoner.

Mange av disse har blitt tilskrevet dronning Mauds britiske bakgrunn. Ser vi nærmere etter kan mange av tradisjonene spores tilbake til Sverige og kronprinsesse Märthas svenske bakgrunn. Vår kongefamilie har tradisjon med ett bord med julegaver til hvert familiemedlem. Julekveld formiddag inviteres det til familielunsj med risgrøt og mandel. Til middag om kvelden serveres lutefisk og torsk, helstekt spedgris og plumpudding. Men ser vi bort fra den britiske plumpuddingen, så kan julefeiringen for øvrig spores tilbake til kong Harald Vs tippoldefar- og oldefar, unionskongene Oscar I og Oscar II. Kongefamiliens mattradisjon går tilbake til midten av 1800-tallet da kong Oscar I og dronning Josefine brukte å samle hele familien for å feire jul. I henhold til svensk tradisjon ble det blant annet servert risengrynsgrøt, lutefisk og helstekt spedgris.⁹

Som avslutning passer derfor beskrivelsen av den norsk-svenske kong Oscar II og dronning Sofies feiring på Slotet i Oslo, juleaften 1901:

«Dette Aar skal Julen feires blandt det norske Folk paa Kristiania Slot. Og store Forberedelser foretages i den Anledning. De forskjellige Medlemmer af den kongelige Familie – Kronprinsessen maa for øvrig ogsaa denne Høitid paa Grund af sin Helbred være skilt fra sine Kjære – skal feire Juleaften sammen i den store Salon, hvor en Række Julegraner vil blive omplantet fra de norske Skove.

Et Par Dage før Jul pyntes Juletræerne. Hs. M. Kongen, Prinserne, Prindsesse Ingeborg og de tjenestegjørende Damer og Herrer, alle er de med om dette interessante Arbeide. Og mens de friske, grønne Grene klædes, Flagene fæstes, og Glitteret med let Haand kastes over Topp og Grene, er Stemningen blandt de høie Herskaber meget animert.

Juleaften begynder Festlighederne undertiden kl. 5, altsaa før Middagen, andre Tider efter Dineren. I Aar skal de begynde tidlig – af Hensyn til de smaa Prindsesser.

D.D. Majestæter samles med Familie og tjenestegjørende Opvartning i en til den store Salon tilstøtende Sal. Efterat man har ønsket hinanden glædelig Jul, aabner Hds.M. Dronningen Døren til den smykkede Salon med de større og mindre Juletræer, og D.D. Majestæter gaar først hen til sine Borde. Der er nemlig arrangert et Julebord for hver af de Kongelige og for hver af de tjenestegjørende Damer og Herrer. Denne Gang skal der ikke være mindre end 22 Borde. Efterat man har set paa og beundret Presenterne, indtages Dineren. Det vil vistnok interessere vore Læsere at høre at Ludefisk og stegte Smaagrise er faste Retter paa D.D. Majestæters Bord Juleaften.»¹⁰

Geir Thomas Risåsen er kunsthistoriker og konservator i Kulturhistorisk seksjon og arbeider med eldre by- og embetsmannskultur. I sesongen frem til jul er han Norsk Folkemuseums julekonservator.

NOTER

- 1 Steinsland, Eilif. Bidrag til I manns minne - Daglegliv ved hundreårsskiftet". Bind 1, s. 187. Det Norske Samlaget 1967.
- 2 Heland, Birgitta von: Julgranen, faktahäftefrån Helsingborgs museum, s. 17. Helsingborg 1995.
- 3 Blåsild, Benno: Julens tradisjoner: fra hedenskap og sulebord til juletræ og gaveras., s. 45. 2007.
- 4 Weiser-Aall, Lily: Juletreet i Norge, småskrift nr. 2 fra Norsk Etnologisk granskning, s. 9. Oslo 1953.
- 5 Tordhol, Kristian. Bidrag til "I manns minne - Daglegliv ved hundreårsskiftet". Bind 1, s. 29. Det Norske Samlaget 1967.
- 6 Paulsen, Gunder: Minder fra Tiden omkring Aaret 1830 til 1848, s. 33. Molde 1872.
- 7 Paulsen, Gunder: Minder fra Tiden omkring Aaret 1830 til 1848, s. 30. Molde 1872.
- 8 Tordhol, Kristian. Bidrag til "I manns minne - Daglegliv ved hundreårsskiftet". Bind 1, s. 77. Det Norske Samlaget 1967.
- 9 Grimlund, Inger og Samuelson, Christine: Kungelig taffel - Til bords med Bernadotterna, s. 28. 1986.
- 10 Urd's Julenummer 1901: "Julen ved Europas forskjellige Hoffe".

Julekvelden på TV

Jul i OBOS-gården Wessels gate 15 på museet.
Foto: Haakon Harriss/Norsk Folkemuseum.

av Morten Bing

De første regulære TV-sendingene i Norge begynte i 1960 og innen det var gått fem år hadde 400 000 husstander i Norge fjernsyn. TV-en førte med seg endring både i hjeminnredning og sosialt liv, og fikk også følger for julefeiringa. De første julekveldene etter at TV-sendingene var i gang, omfattet juleprogrammet gudstjenester og julekonserter, samt en amerikansk opera – «Amahl» – skrevet for fjernsyn.

I 1963 inntok Erik Bye de tusen hjem. «Vi går om bord» fra Store Studio var sendt i radio siden 1959, men kom nå også på fjernsynsskjermen. Dette ble det faste holdepunktet i NRKs julekveldsending fram til 1970.

I 1969 sang Sølvguttene julen inn for første gang. Det var begynnelsen på en tradisjon som har holdt seg i over 40 år. En gjenganger på julekveldene på 1970-tallet var «Jul i Huskestua» med Odd Grythe, Ivar Ruste og Arnt Haugen. Fra midten av 1970-tallet ble det vanlig å sende riktig gamle norske spillefilmer, som f.eks «Tante Pose» fra 1940.

Ved siden av «Grevinnen og hovmesteren», sendt første gang lille julaften i 1980, er det formiddagen på julaften som er blitt den viktige sendetida for juletradisjoner på TV. Det mest populære innslaget er nok Disneys «Donald Duck og vennene hans ønsker god jul» (From All of Us to All of You, sendt første gang på amerikansk fjernsyn i 1958. Den har NRK sendt nesten hver julaften siden 1979, men de som hadde «svenskeantenne» kunne se den allerede i 1960. Fra 1999 har formiddagen på julaften vært preget av 1970-tallet, med den tysk-tsjekkiske «Tre nøtter for Askepott» (innspilt i 1973) og «Reisen til julestjernen» (innspilt i 1976). Sammen med Donald og vennene hans har dette blitt det faste innslaget på formiddagen julaften.

JULEKALENDER PÅ SKJERMEN

Fra 1979, da NRK sendte «Jul i Skomakergata» første gang, har fjernsynets julekalendere blitt et viktig innslag i adventstida. På 1980-tallet: «Teodors julekalender» (1986), «Portveiens

Fra opptaket i Universitetets aula til TV-programmet «Vi går ombord», sendt julaften 1967. Programleder Erik Bye sammen med misjonær Agnar Espegren med frue. Foto: Odd Wentzel/Norsk Folkemuseum.

julekalender» (1987) og «Vertshuset den gyldne hale» (1989). På 1990-tallet: «Jul på Sesam stasjon» (1992), «Amalies jul» (1995) og ikke minst «Jul i Blåfjell» (1999). I 2002 fulgte «Jul på Månetoppen». Alle har blitt sendt mange ganger.

TV2 begynte sine sendinger i 1992 og produserte også julekalendere. Disse har hatt et annet preg enn NRKs og nok vært beregnet på noe eldre TV-tittere: I 1994 «The Julekalender» og i 1995: «Julefergå» og i 2000 «Vazelinas Hjulkalender».

Fjernsynets julekalendere har blitt utviklet til en hel produktpakke og omfatter alle mulige «spin-offs»: julehefter, bøker, CDer, spill, leker og klær. Da «Jul i Blåfjell» ble sendt, gikk mange barn i Norge med blå topplue!

Det er nå gått mer enn femti år siden fjernsynet ble en del av julefeiringa, og jula på TV har i større og større grad blitt preget av gjentakelser. En vil ikke oppleve noe nytt i jula, det skal være som forrige år. Likevel ser vi at nye «tradisjoner» kan feste seg forholdsvis raskt.

Jul hos Ibsens

i Arbins gate 1

av Bergljot Øyrehagen Geist

Vår store dramatiker Henrik Ibsen feiret jul i Arbins gate 1 de siste elleve årene han levde. Han var født den 20. mars 1828 og døde der i 1906. Leiligheten utgjør kjernen i Ibsenmuseet. Den er tilbakeført til Ibsens tid med dikterens egne møbler, opprinnelige farger og dekor. I dag fremstår den slik den var da dramatikerens og hans kone Suzannah bodde der fra 1895 til 1906. Her skrev forfatteren sine to siste dramatiske verker, «John Gabriel Borkmann» og «Når vi døde vågner».

Juleaften var en kveld som alltid hadde betydning for Henrik Ibsen. Fru Sophie Werenskiold, som da var frøken Thomesen, feiret jul hos familien Ibsen da de bodde i München i 1876. Hun fortalte at hun da fant dikteren ivrig opptatt med å klippe juletrepynt, og han gjorde det meget behendig. Men nå, på sine eldre dager, var det slutt på å lage juledekorasjoner. Juletreet ble pyntet slik Suzannah ville ha det, med hvite lys og bomull. Svigerdatteren Bergljot forteller om julen 1894, året før Henrik og Suzannah flyttet fra Viktoria Terrasse til Arbins gate. Denne juleaftenen var hun og hennes sønn Tancred de eneste gjester, og Bergljot forteller videre:

«Vi var gått inn til juletreet. Ibsen hadde skrekk for ild og var uhyre engstelig for alle lysene på treet. Men tende dem måtte jeg jo; og en stund etter gikk jeg ut på gangen for å hente noe. Da jeg kom inn igjen, så jeg til min forbauselse Ibsen ligge på kne og blåse lysene ut. Ett for ett. Treet stod på gulvet og var ikke høit. Jeg kan ennå se Ibsens profil, hvor nesen forsvant hver gang han blåste.»

Suzannah, som befant seg i München, skrev til Bergljot med instruksjoner for juleforberedelsen. Det skulle selvfølgelig bakes kaker og det ble kjøpt inn både epler, valnøtter og vin. I tillegg skulle hushjelpene ha gaver, den ene blått kjoletøy, den andre brunt og Lina skulle i tillegg ha den sterke vinen. Ibsen skrev brev til Suzannah og fortalte om julefeiringen, og at han hadde kjøpt to landskapsmalerier fra Lofoten til henne. Ibsen selv fikk mange gaver og en umåtelig mange jule- og nyttårshilsener.

«Den mest kærkomne og nyttige juleforæring var fra Bergljot. Hun gav meg en umådelig stor badesvamp, som jeg vasker og frotterer meg med, både aften og morgen; jeg befinner meg udmerket derved.»

Når fru Ibsen selv var hjemme, var alltid juleaften meget hyggelig. En jul da Sigurd og Bergljot var i Stockholm, var Tancred alene med besteforeldrene. Fru Ibsen skriver:

«Saa fikk vi den store glede at se Tancred. ... Han var vokset meget og var endnu finere og blegere end før. Så skulle han

Juletre i Ibsens leilighet. Foto: Norsk Folkemuseum.

da komme neste dag, juleaften, og da veien er så lang, ba jeg om frøken Andersen ville gjøre os den fornøielse at følge med. Klokken 6 som sedvanlig var mitt lille Juletræ tændt, og Du ved det er den eneste Aften jeg ikke sidder i Biblioteket, men vil have Fred i den blaa Salon til Ibsens store fortvivelse. Ind traadte da min lille Tancred med Frøken Agnes - han var saa fin og sirlig som en Prins, og deilig friseret, der var et Bretspill, et brændende Hus hvor Brandfolkene klatrer op - op og redder Beboerne, og Brandklokke og Stiger og jeg ved ikke alt. Frøken Andersen lærte Brugsanvisningen, og hun og Tancred klarede det udmærket, alt var saa hyggeligt.»

Da julematen, ribbensteken og risengrøten, var fortært var det tid for Suzannah å tenne julelysene. Ibsen som var redd for brann gikk da til sengs, mens de andre var oppe til midnatt og hygget seg.

Det kom også julebukke på døren til familien Ibsen, og som god skikk var ble både store og små traktert med Suzannahs berømte punsj. Barna løftet på masken for å kunne drikke, men Ibsen snudde seg med ryggen til for at julebukkenes identitet forble ukjent.

Julekvelden 1905 feiret Suzannah jul selv om Ibsen var syk. Hun hadde tent lys på treet og det var lys i vinduene. Ibsen selv sov, men midt i salongen satt Suzannah kledd i en elegant silkekjole med et sort slep. Hun ventet på en venninne som skulle komme senere på kvelden. «Hun satt alene, der laa glans af kvelden over hennes skikkelse» mintes en venninne mange år senere.

Bergljot Øyrehagen Geist er fagkonsulent ved Ibsenmuseet

LITTERATURLISTE

Ibsen, Bergljot: De tre, 1948. Gyldendal Norske Forlag
Edvardsen, Erik Henning: Henrik Ibsen om seg selv, 2001. Genesis forlag.
Sæther, Astrid: Suzannah Fru Ibsen, Gyldendal Norske Forlag AS, 2008.

Julemarkedet på Folkemuseet

gammelt og nytt

av Karine Munch

«Jeg gleder meg til Julemarkedet på Norsk Folkemuseum, for det er skikkelig julestemning med alt som er julete på en gang», sa en besøkende til meg her en høstdag. Ja, mange har forventninger til stemningen de får på museets julemarked. For jul og julestemning handler jo mye om tradisjon og forventninger; forventninger til en jul slik vi opplevde den i fjor, – for fem år siden, – eller som barn. Men alle tradisjoner har oppstått en gang, og nye tradisjoner blander seg med gamle. Slik blir også julen på Norsk Folkemuseum i år.

KRAKÓW SZOPKA- POLAKKENES JULEKRYBBE

For det årlige november-arrangementet vårt om juleforberedelser valgte vi i år temaet polske juletradisjoner. I den forbindelse fikk museet en polsk julekrybbe laget i Kraków av kunstneren Andrzej Majewski. Julekrybben er helt spesiell, inspirert av Gol stavkirke men laget etter Krakóws tradisjoner. Julekrybben blir utstilt på julemarkedet sammen med et polsk pyntet juletre og andre originale «szopkaer».

Julekrybber finnes i utallige former og har rike tradisjoner. Blant de mer særpregede er polsk julekrybbe, szopka (uttales: shop-ka) nærmere bestemt Kraków Szopka. Denne tradisjonen har røtter i Kraków tilbake til 1800-tallet. Som ekstra inntektskilde før jul begynte byens håndverkere å lage stedegne julekrybber. Det var særlig murere og tømrere, som med inspirasjon fra byens fantasifulle arkitektur begynte å lage eventyrlige katedralfasader i papp og flerfarget metallpapp som bakgrunn for den hellige familie. Disse fargesprakende krybbene ble raskt populære, og publikum var villig til å betale for å se dem.

Etter at Polen ble selvstendig i 1918 skjøt produksjonen fart, og man begynte å selge krybbene som suvenir. I desember 1937 holdt byen sin første szopka-konkurranse, og bortsett fra under annen verdenskrig har dette vært et årlig arrangement. Første tirsdag i desember presenteres årets szopkaer på det store torvet i Kraków. De fineste plukkes ut og stilles ut i Krakóws historiske museum.

Nå har vi altså fått en slik julekrybbe til Norsk Folkemuseum. Mens tradisjonell szopka er inspirert av Krakóws storslagne arkitektur er szopkaen til Norsk Folkemuseum inspirert av Gol stavkirke. Dermed blir denne szopkaen et kulturelt bindeledd mellom polske og norske tradisjoner.

JULEMARKEDET - TRADISJON OG FORNYELSE

De to første helgene i desember

Tradisjonell julestemning skal publikum selvfølgelig få under julemarkedet. Det blir som før: barnekor på Festplassen, konserter i Kirkesamlingen og kjente og kjære julesanger i Bedehuset. I år blir det også gang rundt juletreet i Prestegården.

Barna vil nok ta seg en tur innom Julenissens verksted for å se hva de kan hjelpe ham med å lage, og riktig stemning blir det kanskje ikke før de har fått satt tennene i et saftig og rødt

Polsk julekrybbe - szopka - inspirert av Gol Stavkirke. Laget i Kraków av Andrzej Majewski.

Foto: Haakon Harriss/Norsk Folkemuseum.

glasert eple. Og så får barna møte Snikker Andersen, Teskje-kjæringa og andre kjente figurer i teaterforestillingen «Prøysens jul».

I markedsbodene kan man sikre seg både julepresanger og kanskje noe til seg selv! Rundt i hele Friluftsmuseet står det juletrær pyntet på historisk vis, og i tunene henger julenek etter lokale skikker.

Perlene på julemarked er kanskje likevel de julepyntede stuene der publikum kan oppleve selveste juleaften slik den ble feiret rundt i landet i ulike perioder. Man kan blant annet oppleve hvordan arbeiderfamilien feiret jul på Enerhaugen i 1910 med lukt av ribbe og surkål og se juleananasen i den staselige oppsatsen i Chrystiegårdens anno 1769. Juleutsillingen vår forteller om 1000 år med juletradisjoner i Norge.

Det meste er altså slik det pleier å være i førjulstiden på museet. Men litt nytt og spennende dukker også opp blant julepyntede stuer, i juleutstillingen, hos markedsbodene og i museets kafeer. Og det med noe nytt er en del av Julemarkedets tradisjon. Helt siden 1984, da Norsk Folkemuseum ved sitt 90-årsjubileum tok opp gamle markedstradisjon som startet allerede i 1922, har Julemarkedet stadig fornyet seg.

Velkommen til skikkelig julestemning!

Karine Munch, arrangementsansvarlig på Norsk Folkemuseum.

Velkommen til dokumentasjonsdugnad!

av Audun Kjus og Tove Wefald Pedersen

MINNER.NO

Den 13. oktober åpnet vi nye muligheter for museumssektoren. Da lanserte vi et nettsted som skal bli en nasjonal plattform for innsamling av erfaringer, kunnskap og minner. Det første innsamlingsprosjektet handler om lek: Hvordan lekte du da du vokste opp? Den beste måten å finne ut mer om dette på, er naturligvis å delta i undersøkelsen og bidra med din egen historie til denne felles minnebanken. Da hjelper du oss samtidig med å lage et godt utgangspunkt for å utvikle nettstedet videre.

Vi vil takke Norsk Folkemuseums Venner for å ha bidratt med 100 000 kroner til utviklingen av det nye nettstedet. Dere var med på å gjøre dette mulig!

DAGLIGLIVETS HISTORIE

Det er ikke nytt at museer, universiteter og kulturhistoriske arkiv samarbeider med privatpersoner om å dokumentere tema fra dagliglivets historie. Mye av det vi vet om tidligere generasjoners skikk og bruk i arbeid og fest er basert på slike innsamlinger. Dagliglivets historie er flyktig. Det vi opplever som selvfølgelig kommer ikke til å være selvfølgelig for generasjonene som kommer etter oss, og hvis ingen gjør noe systematisk for å dokumentere det, så blir det til vanskelig å forstå hvordan dette var.

Selv kommer vi for eksempel til å være den siste generasjonen som har minner om tiden før den digitale revolusjonen. Hvis folk skal skjønne hvordan det var å leve før dataalderen, må vi ta vare på mer enn gamle datamaskiner. Vi må ha virkelighetsnære og erfaringsbaserte beretninger om hvordan livene våre var før de ble forandret.

DOKUMENTASJONSDUGNAD I NY DRAKT

Norsk etnologisk gransking er et kulturhistorisk arkiv ved Norsk Folkemuseum som har spesialisert seg på å samle beretninger om tema fra dagliglivets historie. Arbeidet har foregått ved utsending av spørrelister til et fast nettverk av frivillige meddelere. Metoden kan beskrives som masseintervju ved brevveksling. Folk som har ønsket å motta spørsmål fra arkivet har regelmessig fortalt om de forskjelligste tema, som arkivet har ønsket å samle mange menneskers perspektiv og erfaringer omkring. I senere år har vi jobbet for å fornye hvordan vi samarbeider med publikum om å samle slike personlige beretninger, og med det nye nettstedet introduserer vi noen prinsipielt viktige endringer. Noen av dem blir svært merkbare for de som skriver for oss:

Meddelerne får anledning til å publisere beretningene sine på Minner.no. Den enkelte kan administrere egne beretninger fra en personlig konto på nettstedet. For forskere og kulturinstitusjoner har det de siste ca. 20 årene blitt stadig mer

problematisk å publisere folks personlige beretninger. Strengt – og nødvendige – bestemmelser om opphavsrettigheter og personvern har vært dårlig tilpasset arbeidet med å ta vare på dagliglivets historie. Med det nye nettstedet tror vi at vi kan løse denne floken. Både åndsverksloven og personopplysningsloven er gjennomgående bygget på samtykke, og hvis noe skal publiseres på Minner.no, så er det meddeleren selv som har myndighet til å trykke på knappen – eller la være.

Fra sin egen brukerkonto får meddeleren også råderett over beretningene etter at de er delt med arkivet. En innsendt beretning kan slettes eller redigeres. Hvis du først bestemte at en beretning skulle være bare for forskning, kan du senere ombestemme deg og publisere den likevel.

Dette grepet, som i dag ikke er spesielt teknologisk avansert, men som i dokumentasjonsarbeidet er radikalt, gjør samtidig at det nå også er meddeleren selv som bestemmer om en beretning skal være signert, slik at opphavspersonens navn følger beretningen, eller om beretningen skal være anonym. Vi introduserer også flere nyheter. Fra nå av blir det for eksempel mulig å svare på spørsmålene fra arkivet med lydopptak eller filmopptak. Det er jo praktisk i og med at de fleste i dag går med en hendig kombinert film- og lydopptaker i lomma.

ET FELLES SAMLINGSSTED

Minner.no er utviklet av KulturIT AS og når nettstedet åpnes er Norsk Folkemuseum første institusjon som er i gang med innsamlingsprosjekt. Men målet er soleklart: Minner.no skal utvides og utvikles så nettstedet passer for alle museer og kulturinstitusjoner som driver med aktivt dokumentasjonsarbeid i samarbeid med privatpersoner. Det er flere fordeler ved et slikt flerinstitusjonelt samarbeid; ikke minst blir det innsamlede stoffet lettere å finne for publikum og museene kan arbeide i fellesskap om metodeutvikling for innsamling.

Vi ser for oss mange utviklingsmuligheter framover for Minner.no. Vi ønsker også svært gjerne å tilrettelegge nettstedet for publisering av eldre minnemateriale. Det at vi har manglet et godt felles samlingssted for slikt materiale gjør at mange eldre innsamlinger praktisk talt er umulig å finne frem til for publikum og verdifullt materiale står i fare for å gå tapt. Etableringen av det nye nettstedet 13. oktober blir et vendepunkt for arbeidet med å bevare og formidle immaterielle kulturminner for folk flest!

Audun Kjus er førstekonservator ved Norsk Folkemuseum

Tove Wefald Pedersen er leder for dokumentasjonsavdelingen ved Norsk Folkemuseum

Erik Rudeng

Norsk Folkemuseums direktør i årene 1989 -1999

Erik Rudeng fylte 70 år tidligere i år.

Da han i 1990 ble tilsatt som direktør ved Folkemuseet var mange i museums-Norge skeptiske til at en mann uten museumspraksis skulle lede landets største kulturhistoriske museum. Det viste seg likevel at Erik var rett mann, på rett sted, til rett tid, noe hans nye kolleger i museumsverdenen snart innså og valgte ham til leder for Norges museumsforbund.

Erik var og er en strateg. Med Erik ved roret gikk Norsk Folkemuseum gjennom en snuoperasjon av format ut fra visjonen om å gjøre Norsk Folkemuseum til «et kosmopolitisk hovedstadsmuseum i Europa» og ambisjonen om å plassere museet som en viktig kulturell aktør nasjonalt og internasjonalt.

Museets første hundre år ble feiret i 1994 ved å løfte fram «hele» Norge i samarbeid med museer og aktører som tok i bruk hele friluftsmuseet gjennom jubileumsåret. Utad markerte museet seg med store temporære utstillinger som var både faglig solide og spektakulære, ikke minst «Nansen» i 1995 og «Tyskland og Skandinavia» i 1998, og museet fikk nye basisutstillinger som «Med Egin Hand» som løftet fram norsk folkekunst og «Folk og klede – skikk og bruk» om folkedrakt som ledd i en ambisiøs formidlingsplan.

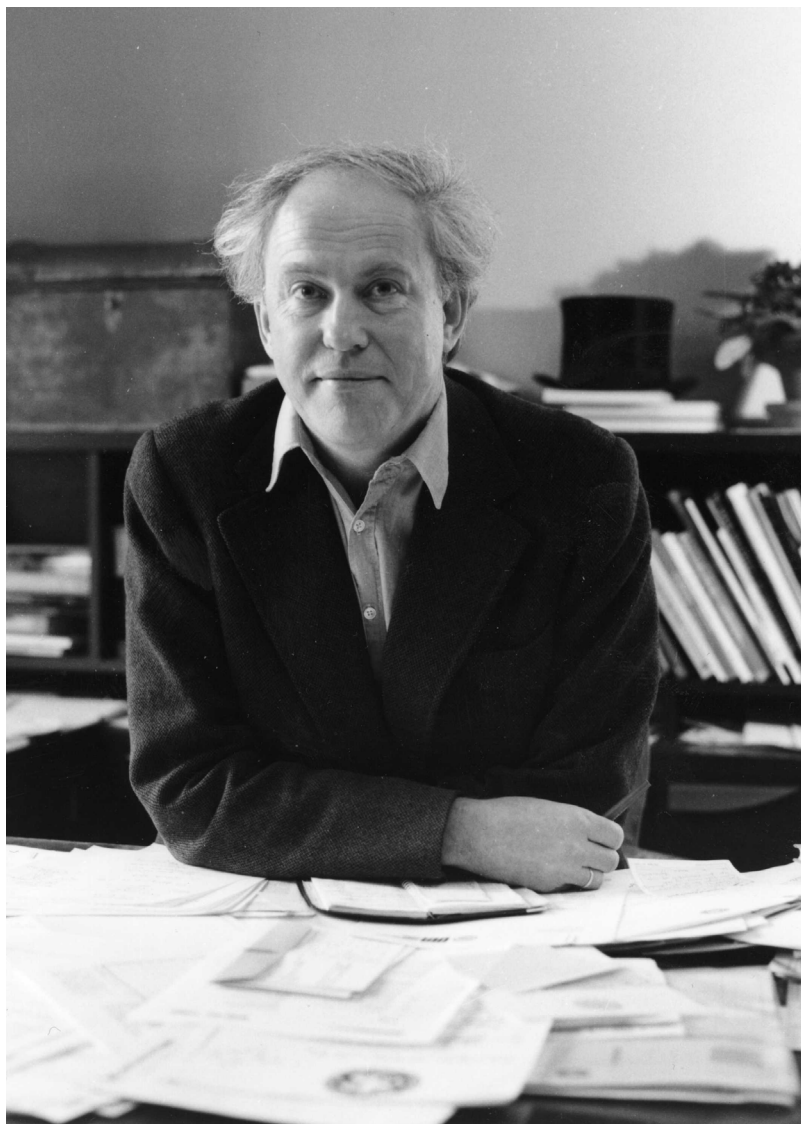
Innad ble det tatt viktige grep for å fornye og forbedre samlingsforvaltningen. Et nytt og moderne sentralmagasin ble oppført og programvaren PRIMUS ble utviklet for digitalisering av katalogen over samlingen. Samtidig ble hele katalogen digitalisert og mer enn 60 % av samlingen ble revidert. Det ble også innredet et nytt dokumentasjonssenter med kontorer, studie-plasser og kompaktmagasin for de gamle, analoge bildesamlingen og for kortkatalogen.

I tillegg til utstillinger og samlingsforvaltning, ble det også satset tungt på forskning: I 1995 stilte museet seg i spissen for forskningsnettverket «Menneske og bomiljø». Prosjektet var støttet av Norges forskningsråd og hadde deltakelse fra en rekke museer samt to universitetsinstitutt.

Erik var en inspirerende og motiverende leder som krevde mye av sine medarbeidere. Han var også en direktør som satte pris på en frisk diskusjon, men kunne skjære igjennom når det trengtes.

Vi gratulerer!

Inger Jensen

Direktør Erik Rudeng på sitt kontor på Norsk Folkemuseum.
Foto: Norsk Folkemuseum.

Norsk Folkemuseums Venner

Bli medlem av
NORSK FOLKEMUSEUMS VENNER

Som medlem støtter du Norsk Folkemuseum, en av landets eldste kulturinstitusjoner.

Du blir invitert til spesielle arrangementer, aktiviteter for barn, omvisning i utstillinger og turer. Medlemmer får medlemsbladet Museumsbulletinen gratis tilsendt i posten. Bladet inneholder interessant fagstoff samt informasjon om museets virksomhet.

Medlemskapet følger kalenderåret.
Vi tilbyr tre forskjellige typer medlemskap:

Enkeltmedlemskap kr. 400

Gratis adgang på museet, gjelder kun for den personen kortet er utstedt for.

Familiemedlemskap kr. 600

Gratis adgang på museet for 2 voksne og barn i følge.

Livsvarig medlemskap kr. 12 000

Gjelder for personen kortet er utstedt for. Medlemmet kan ta med seg en voksen samt barn i følge gratis.

For medlemskap, påmeldinger og spørsmål:

Norsk Folkemuseums sentralbord: 22 12 37 00
mandag - torsdag kl. 9 - 15
e-post: venneforeningen@norskfolkemuseum.no

Følg oss også på museets hjemmeside på
www.norskfolkemuseum.no/venner

GI EN GAVE SOM GLEDER I ET HELT ÅR!

Gi et medlemskap i Norsk Folkemuseums Venner.

Kom gratis inn på museet hver eneste dag,
bli invitert til spesialarrangementer og
få *Museumsbulletinen* fritt tilsendt.

Kontakt oss på venneforeningen@norskfolkemuseum.no

Kjære venner,

Høsten kommer alltid så brått! Men med sin overraskende varme og vakre sensommerdager i september gjorde den spesielt godt. Det ble en god start på årstiden som for mange er tid for ny kunnskap.

I høst er det allerede avviklet flere arrangementer for vennene av Norsk Folkemuseum og mer er i vente. Vi håper å se noen på julepyntet museum for barn, - eller kanskje vår årlige julekonsert?

Museet har ellers mye å by på, og julemarkedet er for mange blitt en årlig tradisjon. Husk å fornye ditt medlemskap! Ta medlemskortet med og gå utenom køen!

Norsk Folkemuseums venner er i år 45 år. Vi har i denne anledningen fått en spesiell avtale med pottemaker Ellen Kjærgård. Hun feirer i disse dager 35 år på museet og har laget en jubileumskopp. Den er i ulike farger og gullkantet med krone.

Koppen selges kun i 2016 til spesialpris for vennene. Er du interessert tar hun i mot deg i sitt pottemakerverksted allerede nå før det hektiske julemarkedet åpner.

Er du en av de som har gledet deg over ny kunnskap i foredraget om Listuen, som tilhører satsingsprosjektet «Tidsrom - borgerskap og embetsstand 1600-1914»?

Eller var du kanskje en av de som i høst fikk plass på vår omvisning i Stortinget i anledning Stortingsbygningen 150 år? Vi har fått gode tilbakemeldinger og er takknemlige for det!

Vi arbeider for å tilfredsstille flest mulig i alle aldre. Arrangementene er ment å være en bonus til dere som støtter museet med sitt medlemskap. Vi har som mål å gi medlemmene en unik opplevelse med dyktige foredragsholdere om aktuelle tema, på steder som ellers ikke er lett tilgjengelige. Vi har spesialiserte foredragsholdere både i styret, blandt vennene, på vårt eget museum og de andre stedene vi besøker.

Medlemskap i Norsk Folkemuseums Venner og Norsk Kulturminneforening gir det deg fri adgang til flere museer i Norden, som Maihaugen, Sverresborg, Kulturen i Lund, Jamtli, Den Gamle By og Frilandsmuseet. Her er det mye å utforske og glede seg over.

Den mye omtalte utstillingen «Tidsrom - borgerskap og embetsstand 1600-1914» har fått mye omtale i de foregående utgavene av *Museumsbulletinen*, og mer vil det bli. Pengegaver av ulik størrelse er alle av uvurderlig betydning for museet. Det er derfor ekstra hyggelig å se at satsingsprosjektet har inspirert også Norsk Folkemuseums venner. Vi er utrolig stolte over å kunne fortelle våre medlemmer at to givere i vår tilsammen ga 200.000 kroner til denne utstillingen. I høst ble det arrangert en 60-årsdag der gaveønsket var et bidrag til utstillingen «Tidsrom». I alt 10.000 kroner ble samlet inn. Vi i styret er svært glade og takknemlige for denne entusiasmen og store engasjementet.

Blant alle gleder i venneforeningen vår kan vi melde om at

museets nye nettside endelig er kommet på plass, med omfattende presentasjon av vårt innholdsrike museum. På forsiden finner dere inngang til presentasjonen av Norsk Folkemuseums Venner, der vi annonserer vårt program og annet som skjer i venneforeningen. Vi håper dere får god nytte av sidene.

For å komme direkte til venneforeningssidene, gå inn på: norskfolkemuseum.no/venner.

Vårprogrammet er allerede klart. Inviter gjerne med deg en potensiell venn av Norsk Folkemuseum. Her kan nytt vennskap etableres.

Bli en venn - få en venn!

Takk for ditt vennskap og ha en god museumsvinter.
Nina Seeberg, styreleder

Velkommen til Julemarkedet de to første helgene i desember!
Foto: Haakon Harriss/Norsk Folkemuseum.

Vi har som mål å sende ut informasjon jevnlig til alle venner av Norsk Folkemuseum.

For at dere til enhver tid skal få best mulig informasjon vennligst send oss din e-postadresse til venneforeningen@norskfolkemuseum.no

Jeg feirer mine første 35 år som pottemaker her på Norsk Folkemuseum. I den forbindelse har jeg laget jubileumskoppen, i brun leire med gulldetaljer, og i mange farger. Jeg lager koppen kun dette året.

Vil du sikre deg en kopp eller to? Si fra at du er museumsvenn, så får du spesialpris!
Vanlig pris er kr. 400, og kr. 430 for rød kopp. Pris for medlemmer av Norsk Folkemuseums Venner er kr. 350, kr. 380 for rød. Tilbudet varer ut året.

Ring meg gjerne for en avtale på 48 00 27 00. Velkommen i verkstedet i Gamlebyen på Norsk Folkemuseum!

Hilsen Ellen Pottemaker

Jann Bjørne

Mangeårig medlem av Norsk Folkemuseums Venner og styremedlem i foreningen gjennom mange år, Jann Bjørne, døde 19. april i år kort tid før han ville ha fylt 90 år.

Jann var et viktig medlem av styret, og han var en glede å samarbeide med. Som aktiv samler av norske bondeantikviteter var han kunnskapsrik. Han var klok og positiv, alltid tilstedeværende. Han var rask til å komme med ros, men også svært klar når noe ikke var helt som han synes det burde være. Dette var tilbakemeldinger som ble satt stor pris på, og de var alltid vel gjennomtenkt.

Mange er de turer og arrangement vi fikk oppleve sammen. Jann alltid opplagt, generøs og hjelpsom, alltid klar til å steppe inn der det måtte trenges.

Som eneste «hane i kurven» reiste han sammen med Marianne Andresen, Nina Tandberg og undertegnede til Maihaugen for å treffe Vennene der og lære mer om hvordan de organiserte arbeidet med de frivillige. Frivillighet var noe av det Jann var spesielt opptatt av. Slik fikk vi etablert Tirsdagsklubben, med en gruppe som tok seg av tekstiler, en snekkergruppe, en gruppe som arbeidet i dokumentasjonsavdelingen, en malegruppe, og noen som arbeidet med muring og steinarbeid.

Jann utmerket seg også som en som var dyktig til å verve nye medlemmer og, ikke minst, til å samle inn penger. Hvis det var noe han syntes trengtes, ble det gitt av Jann. Da for eksempel et familiejubileum skulle feires og han følte han at Norsk Folkemuseums Gjestestuer «burde» ha et piano, ga han stedet et piano. Dette bare en av mange gaver han kom med.

Jann ble utnevnt til æresmedlem av Norsk Folkemuseums Venner.

Venneforeningen betød svært meget for Jann og han for den. Minnene om Jann Bjørne er mange og gode. De skal vi ta med oss videre.

Kirsten Heiberg

Tidligere styreleder i Norsk Folkemuseums Venner.

Øverst: Nyutnevnt æresmedlem Jann Bjørne i Collett- og Cappellengården 8. juni 2005, sammen med styreleder Kirsten Heiberg. Foto: NFV.

Over: Jann Bjørne i full aktivitet sammen med barna på et av de mange familiearrangementene styret i Venneforeningen arrangerer. Foto: NFV.

Til venstre: Venner møter venner på Maihaugen 26. januar i 2002 for å utvikle samarbeid mellom museenes venneforeninger. Jann Bjørne sitter som nr. 3 fra høyre. Foto: NFV.

Venneforeningens program

OPPLEV ET JULEPYNTET FOLKEMUSEUM

Onsdag 6. desember, 2016, kl. 17.00.

Norsk Folkemuseum og styret i venneforeningen inviterer til en spesiell og stemningsfull kveld på museet. Ta med lom-melykt og bli med på oppdagelsestur i Friluftsmuseet. Vi skal vandre ute i museet og inviteres inn i utvalgte hus for å høre fortellinger og levendegjøring av tradisjoner rundt jul i gamle dager.

Kvelden starter med samling rundt bålpannen i Karterud kl.17 med servering av pølse og lompe, pepperkaker, saft og kaffe. Vi kan love god gammeldags julestemning i mørket, og kanskje vi finner nissen og nissekona som er travelt opptatte i julegaveverkstedet. Det er lurt å ta på varme klær. Dere kan også ta med lommelykt! Vi avslutter med julesanger akkompagnert til trekkspill rundt det store juletreet på museumsplas-sen. Kanskje kommer også nissen?

Pris kr. 250 pr. voksen. Barn gratis.

Bindende påmelding innen 30. november.

NORSKE LUKTEVANNSHUS OG SNUSDÅSER

Onsdag 29. mars, 2017, kl. 18.00.

Norsk Folkemuseums Venner og Kunstindustrimuseets Venner inviterer til kåseri om Norsk luktevanntshus og snusdåser/ snushus i Collett- og Cappelengården.

I anledning Per Terje Norheims nye bok *Nytte og nytelse* in-viterer vi til temaaften om dette spennende emne i norsk 1700- og 1800-talls kulturhistorie. I anledning temadagen vil det være mulig for venneforeningens medlemmer og ta med egne luktevanntshus og snusdåser for informasjon om gjenstandens historie. Inge Solheim og Per Terje Norheim vil montere en liten utstilling av luktevanntshus og snusbokser i privat eie i anled-ning tema og bokutgivelsen.

Pris kr. 200 Enkel servering.

Bindende påmelding innen 21. mars 2017.

VÅRDUGNAD

Onsdag 26. april, 2017, kl. 17.30.

Velkommen til årets dugnad og hyggelig samvær. Vi starter ettermiddagen med et varmt måltid i Arkadia kl. 16.30. Påmel-ding for måltidet ønsker vi innen 19. april.

Deretter møter vi museets gartner Stein Sunde som fordeler oppgaver og redskap ca. kl.17.30.

Din innsats blir satt stor pris på både fra museets side og alle besøkende. Vi håper riktig mange vil bruke en ettermiddag sammen med oss. Vi vil gjøre museet fint, rake og luke bort rusk og rask. Ta gjerne med barna.

Hvis det passer bedre for noen å gjøre en innsats om for-middagen, ring Stein på tlf. 95 74 45 75.

JULEKONSERT

Tirsdag 1. desember, 2016, kl. 19.00 i Norsk Kirkekunst.

Etter konserten ønsker styret velkommen til enkel servering i Collett- og Cappelengården

Styret i Norsk Folkemuseums Venner har i år den store glede av å kunne presentere et nytt innslag i årets julekonsert. I en ellers hektisk tid der det er kamp om de gode musikerne har vi fått avtale med musikere fra gruppen Vrang: Tuva Færden og Jon Hjøllum Brodal. De har sin bakgrunn i folkemusikkmiljøet rundt Bærum spelemannslag.

Det er ekstra hyggelig for venneforeningen at Vrang i lang tid har hatt tilknytning til Norsk Folkemuseum ved å spille for museets egen dansegruppe. De har også hatt oppdrag som tunverter på museet med spill, sang og dans av høy kvalitet.

Vrang ønsker å gi publikum opplevelser med fokus på improvisasjon, kommunikasjon og spilleglede. De håper også å vise hvordan folkemusikken kan formidles til folkemusikkjen-nere men også til et nytt publikum.

Vrang har spilt på Osafestivalen, Telemarkfestivalen og Før-defestivalen. De vant åpen klasse på Landskappleiken 2011 og har oppnådd høye plasseringer også hver for seg. Høsten 2013 jobbet trioene med en skolekonsertturné i regi av Rikskonserte-ene. Alle tre har bachelorutdannelse fra Norges Musikkhøyskole og er snart klare med Vrangs første plateutgivelse.

Vi gleder oss til årets julekonsert i Norsk kirkekunst og øn-sker våre venner hjertelig velkommen i dette spesielle rommet til en stund i fellesskap men også for personlig berikelse.

Etter konserten går vi over til Collett- og Cappelengården der det vil bli servert god mat og drikke i hyggelig omgivelser og atmosfære.

Har du en potensiell venn kan dette være en hyggelig start på et godt vennskap i Norsk Folkemuseums venner. Meld deg på til venneforeningen@norskfolkemuseum.no.

Pris kr. 780 pr. pers. inkl. lett servering. Bindende påmel-ding innen 25. november.

Karen Grüner-Hegge

OMVISNING I CHRISTIANIA AUKSJON

April 2017, dato ikke bestemt.

Norsk Folkemuseums Venner planlegger en medlemsaften hos auksjonsfirma Christiania Auksjon.

Tema for arrangementet er at vi kan beundre ulike norske og utenlandske gjenstander. Meningen er å få et nært forhold til vår gjenstandskultur og kunst. Omvisning i utstillingen av firmaets ansatte. Her vil vi se smykker, porselen, glass, møbler, billedkunst og mye mer. Noe antikk og noe moderne. Oppmø-tested er Christiania Auksjon, Thomas Heftyes gate 48/50, 0267 Oslo. Pris kr. 200. Enkel servering.

Tannlegeutstillingen på Folkemuseet:

Tenner til gru og glede

Tekst og foto: Reidun Stenvik

Utstillingen holder til i bygården fra Fred. Olsens gate 13 i «Gamlebyen» på Norsk folkemuseum. Tittelen «Tenner til gru og glede» er valgt fordi utstillingen skal gi et bilde av utviklingen de siste drøyt 100 år. Rundt 1900 var tannverk vanlig, og tannsykdommer var et folkehelseproblem. I dag er tannhelsen forbedret i alle aldersgrupper.

Den første du stifter bekjentskap med når du kommer inn på Tannlegeutstillingen, er smeden. Han er i ferd med å trekke en tann på en forskremt jentunge mens bestemor trøster så godt hun kan. Dette tablået representerer gamle dagers «tenner til gru», som er den ene siden av mottoet for utstillingen. Gradvis nærmer vi oss nyere tider når tennene etter hvert er blitt «til glede» fordi forebygging av tannsykdommer har gitt resultater.

Utstillingen inneholder tre tannlegemiljøer fra henholdsvis ca. 1900, ca. 1930 og ca. 1960. Disse er valgt fordi de representerer ulike perioder innen odontologien og kan fortelle noe om utviklingen, både av faget og tannhelsen i befolkningen.

DE FØRSTE TANNLEGENE

I 1900 var det bare 200 tannleger i Norge; de var lokalisert til byene og tannlegetettheten var én per 11 000 innbyggere. Tannlegekontoret var elegant utstyrt med plysstrukket stol, men det fantes verken elektrisitet eller innlagt vann. For å utnytte dagslyset var tannlegestolen plassert foran et vindu, og en parafinlampe med reflektor ga litt lys i tillegg. Behandlingen besto først og fremst i trekking av tenner, men tannlegen laget også fyllinger og tannerstatninger. Karies var blitt et folkehelseproblem, og en kampsak for Tannlegeforeningen var innføring av tannpleie for skolebarn. Foreningen for motarbeidelse av tannsykdommer – nå Norsk Tannvern – som ble stiftet i 1911, hadde skoletannpleie og forebygging som formål.

MELLOMKRIGSÅRENE

I 1930 hadde vi 1100 tannleger, og det tilsvarte én tannlege per 2500 innbyggere. Nå hadde tannlegekontoret fått innlagt vann og elektrisitet, noe som førte til store forandringer. Vann og avløp var koblet til tannlegeutstyret, arbeidslyset var en justerbar lampe med fire lyspærer, og elektrisk bormaskin var en stor forbedring. På denne tiden ble røntgen tatt i bruk som diagnostisk hjelpemiddel, og instrumentene ble vasket og kokt i vann etter bruk. Det ble satset på folkeopplysning om sunt kosthold og renhold av tennene, og skoletannpleien var under utbygging. Ved krigsutbruddet i 1940 var det innført skoletannpleie i 453 av landets ca. 700 kommuner.

TANNHELSE FOR FOLKET

Når de besøkende får se klinikken fra ca. 1960, er vanligvis kommentaren: – Ja, slik var det hos skoletannlegen. Enten det

Alexander Sebastian Nærland som var på 4 H-leir i sommer, tok også turen innom Tannlegeutstillingen på Folkemuseet. Der fikk han sjekket tennene sine av tannlege Annelise Kirsebom.

Skuffen med trukne tenner vekker alltid oppmerksomhet – og gru. Tennene er tema for mange samtaler mellom besøkende og verter.

Rundt 1900 hadde tannlegen oftest kontor i sin bolig, og mange hadde i tilknytning et laboratorium fordi tannlegen selv, eventuelt kontordamen, oftest fungerte som tanntekniker. Først noe senere ble tannteknikeren introdusert som egen yrkesgruppe

er bestefar på 60 eller mor på 35 år. Det skyldes sikkert at det ikke har skjedd de dramatiske endringene fra 1960 til i dag når det gjelder tannlegeutstyr med tilbehør. Vann-boret var kommet, spyttefontene og lampe var på plass – og plakater med Karius og Baktus henger på veggen. Litt mer strømlinjeformet er det i dag, og det kan publikum betrakte på noen små filmsnutter som viser dagens situasjon på et tannlegekontor.

Men fra 1930 til 1960 hadde mye skjedd. Vi hadde 2400 tannleger i landet, og det tilsvarte én tannlege per 1500 innbyggere. Disse tannlegene hadde mye å gjøre, for kariesforekomsten som sank betydelig under krigen, hadde «krabbet» oppover igjen etter at sukkerrasjoneringen opphørte i 1952. Bruk av fluorider ble redningen for tennene, særlig etter 1971 da fluortannkrem kom i fritt salg. Og i dag er tannhelsen svært god i alle aldersgrupper.

TANNTÉKNISK LABORATORIUM

Vegg i vegg med tannlegekontoret fra ca. 1900 finner vi den tanntekniske «labben». Denne plasseringen er valgt fordi laboratoriet den gang var en del av tannlegekontoret, og det var tannlegen selv, eventuelt kontordamen, som oftest fungerte som tanntekniker og lagde gullinnlegg, kroner og proteser. Museumskomiteen har, i samarbeid med tannteknikerne, gitt denne delen av utstillingen en ansiktsløftning for at laboratoriet bedre skal kunne formidle til publikum hva tannteknikk er. Dessuten er det produsert to filmsnutter, Når tenner svikter og Tannerstatninger.

LANG HISTORIE

Opprettelsen av Tannlegeutstillingen har sin bakgrunn allerede på 1800-tallet, men dets nyere historie begynner i 1969 da Oslo Tannlegeselskap (OTS), nå Oslo Tannlegeforening (OTF), nedsatte en museumskomité med tannlege Torstein Harbo som formann. Et overordnet mål var å skaffe utstyr til et komplett tannlegekontor som kunne være tilgjengelig for publikum på et offentlig museum.

Som en oppfølging av Den norske tannlegeforenings utstilling i Oslo rådhus ved foreningens 100-årsjubileum i 1984, ble deler av denne utstillingen flyttet til Folkemuseet sommeren etter. I 1986 ble så et tannlegekontor med tilstøtende laboratorium fra ca. år 1900 åpnet i Fred Olsens gate 13 og overlevert Norsk Folkemuseum som gave. OTS' museumskomité skulle fungere som et kontaktorgan mellom OTS og Folkemuseet. På bakgrunn av dette har Museumskomiteen bidratt til vedlikehold og forbedringer av utstillingen gjennom årene. De første årene var ikke utstillingen tilgjengelig for publikum, men fra 1989 har Museumskomiteens nåværende leder, Ingrid D. Halle, etter ønske fra førstekonservator Carsten Hopstock, organisert en vaktordning, slik at Tannlegeutstillingen blir vist frem for publikum på enkelte dager.

I forbindelse med OTS' 100-årsjubileum i 1999 foreslo daværende styreleder, Brit Ølstad, overfor Ingrid D. Halle å utvide utstillingen. De tok kontakt med Folkemuseet og fikk klarsignal til å lage en smie og tannlegekontorer fra henholdsvis ca. 1930 og ca. 1960. Etter et spennende samarbeid med museets folk, ble Tannlegeutstillingen under mottoet «Tenner til gru og glede» åpnet i mai 1999. Gjenstandene i smia er hentet fra Folkemuseet mens miljøene 1930 og 1960 i hovedsak består av gjenstander utlånt fra De odontologiske samlinger ved Det odontologiske fakultet, UiO. Det er inngått avtale om utlån mellom Folkemuseet og fakultetet for fem år av gangen.

OSLO TANNLEGEFORENINGENS MUSEUMSKOMITÉ

Museumskomiteen fungerer som et kontaktorgan mellom Norsk Folkemuseum og Oslo Tannlegeforening (OTF) og skal ha faglig oppsyn med Tannlegeutstillingen. Forslag om eventuelle endringer og omlegging av utstillingene må drøftes og godkjennes av Folkemuseet. Det foreligger en handlingsplan for Tannlegeutstillingen som er et felles ansvar for partene. Planen blir fulgt opp jevnlig ved møter mellom Museumskomiteen og Folkemuseets kontaktperson, Torgeir Kjos. Det er komiteens ansvar å organisere vaktordningen med tannleger

I mellomkrigsårene fikk tannlegekontoret innlagt vann og elektrisitet, og røntgen ble tatt i bruk som diagnostisk hjelpemiddel. Her ses i forgrunnen et røntgenapparat fra ca. 1930.

Mange nikker gjenkjennende når de kommer til klinikken fra ca. 1960 fordi det ikke har skjedd dramatiske endringer fra 1960 til i dag når det gjelder tannlegeutstyr med tilbehør.

som «verter» og sørge for at disse får nødvendig informasjon om utstillingen.

Museumskomiteen får et årlig bidrag fra OTF på 10 000,- kroner til dekning av utgifter til enkelt vedlikehold og mindre nyanskaffelser. Når det er tale om «prosjekter», som eksempelvis filmene om moderne tannbehandling og om tannteknikk, har Museumskomiteen finansiert dette ved å søke støtte fra sponsorer.

AKTIVITETER

Tannlegeutstillingen er åpen for publikum bare når det er verter til stede, og OTFs museumskomité stiller med to verter hver søndag kl. 11.00–16.00 fra ca. 15. mai til ca. 15. september. Utstillingen er også åpen i adventstiden i forbindelse med Folkemuseets julemarked. De fleste vertene er tannleger, men vi har også annet tannhelsepersonell på vaktlisten. Dette er frivillig arbeid; vaktene får ingen lønn eller godtgjørelse for ev. reiseutgifter, men det er tradisjon at Museumskomiteen arrangerer en samling én til to ganger i året med et faglig program og enkel bevertning. Folkemuseet bidrar som oftest med det faglige, og OTF har tatt kostnadene ved servering etc.

Folkemuseets formidlingsseksjon har tidligere hatt et spesielt opplegg for skoleklasser med besøk på Tannlegeutstillingen, men denne aktiviteten er foreløpig lagt på is.

EN JULIDAG PÅ TANNLEGEUTSTILLINGEN

Søndag 24. juli var en varm og solrik dag med mange besøkende på Tannlegeutstillingen. Denne dagen var vi tre verter til stede: Annelise Kirsebom, Arild Stenvik og Reidun Stenvik. Og turister av alle mulige nasjonaliteter, kanskje flest tyskere og nederlendere, og mange norske familier som foretrakk museumsbesøk framfor soling og bading på stranda. Spesielt denne dagen var at 4 H-ungdom fra landsleir på Bygdø Kongsgård utgjorde en stor del av gjestene. De oppførte seg på samme måte som andre turister – noen tar seg god tid og studerer både plakater med informasjon og de utstilte gjenstandene, noen vil gjerne snakke med oss verter og andre raser gjennom alle rommene i stort tempo. Og noen vil slett ikke til tannlegen.

Jeg husker spesielt en jente på 3–4 år som hylskrek og ikke ville inn. Slikt synes jo vi er trist og leit fordi utstillingen skal bidra til å formidle at tenner i dag først og fremst er «til glede». Så jeg forsøkte å få et par ord med mor og datter utenfor på trammen. Da viste det seg at den vesle jenta allerede hadde hatt hull i en tann og var blitt behandlet ved sitt første besøk på tannklinikken. Kanskje ikke så rart at hun ikke ville besøke oss, men budskapet til mor var at det nytter å forebygge.

Alexander Sebastian Nærland fra 4 H-leiren var derimot svært interessert i å snakke med oss og spørre om både tannhelse og tannbehandling, og han syntes det var spesielt morsomt å studere vår samling av uttrukne tenner. Alexander tok også plass i tannlegestolen fra 1900-kontoret og lot seg «behandle» av tannlege Annelise Kirsebom. Hun var for øvrig god å ha som tyskspråklig fordi det var så mange tysktalende besøkende denne dagen.

Reidun Stenvik er medlem av Norsk Folkemuseums Venner og Oslo Tannlegeforenings museumskomité.

Oslo Tannlegeforenings museumskomité: Ingrid D. Halle, leder, Reidun Stenvik og Anne-Lise Maseng Aas.

Nøkkelen til Norsk Folkemuseum

Tekst og foto: Jeanette Førland

«Jeg fant, jeg fant, nøkkelen til Norsk Folkemuseum ...»

Jeg fant denne fantastiske gullnøkkelen til Norsk Folkemuseum i 1994, nøyaktig 100 år etter Norsk Folkemuseum ble grunnlagt i 1894. En nøkkel i 585 gull, som åpner for en verden full av norske tradisjoner, gleder og ikke minst skatter.

Fasinasjonen for Norsk Folkemuseum og interessen for å bevare hus, gjenstander, bilder og samlinger fra hele Norge for ettertiden er en interesse som er gått i arv i generasjoner i vår familie. Norsk Folkemuseum har alltid hatt en stor plass i vår families hjerter. Oldeforeldre, besteforeldre, tante Liv, mor og far har med stor respekt fortalt oss sine levende historier fra deres tid, og hvor vakkert Norge med enkle kår så ut med deres øyne.

Det er viktig å ta vare på det gamle håndverket! Derfor lærte jeg tidlig å ha glede av de mange varierende håndarbeidstradisjonene norsk historie bærer på, noe jeg nå også stolt kan videreføre til min familie. Så håndarbeid lærte vi tidlig å ha nytte og glede av.

Med den store gleden jeg har hatt av å bruke Norsk Folkemuseum gjennom hele min egen oppvekst, hadde jeg et tidlig ønske om å videreføre familietradisjonen, interessen og gleden for det levende museet til neste generasjon. Så når mitt eget skjønne pikebarn ble født i 1994 ble det helt naturlig med mange trilleturer på Norsk Folkemuseum.

Utallige trilleturer senere nærmet dåpsdagen seg med stormskritt. Men en helt spesiell sensommerdag på Folkemuseet, hvor høstens første tegn kom krypende inn i luften, fant den lille og jeg mye mere enn vi kunne ha forventet.

Norsk Folkemuseum ble grunnlagt i 1894, men allerede i 1884 ble stavkirken fra Gol i Hallingdal fra ca. 1200 flyttet til Bygdøy. Stavkirken er majestetisk i sin stolte tjærefarge og mektige, trygge dører møter oss. Hver morgen låser tunverten opp døren og ønsker oss velkommen. Nøkkelen er kjempstor og tung med intrikat utsmykning på skaftet. Nok ett symbol på stødige og sikkert norsk smedarbeid. For selv om den kraftige

nøkkelen brukes hver dag, tæres den aldri i sitt mål om å sikre våre tradisjoner når tunverten omstendelig låser døren hver aften og nøkkelen blir lagt trygt gjennom natten.

Vår fascinasjon over denne praktfulle nøkkelen kommer over oss. Et ekte symbol ikke bare på bevaring av norsk tradisjon og vår egen identitet, men også trygghet, glede og lykke. Det er i sølvsmia vi finner det vi leter etter: «Nøkkelen til Norsk Folkemuseum» i 585 gull. Et utsøkt vakkert lite smykke i gull er nøkkelen en identisk kopi av den store originale nøkkelen til Gol stavkirke. Tenke seg til noe så vakkert som en liten del av Norges historie fra flere hundre år siden, i en trofast nøkkel som regnes å være fra samme tid.

Til dåpen i 1994 fikk vår vakre datter det vakre smykket i gull. Det er med stor glede vi kan fortelle at hun som liten hadde nøkkelen i gullkjede rundt halsen når vi besøkte Norsk Folkemuseum. Så fort hun ble stor nok tok hun ved hvert besøk med sine små hender nøkkelen i hånden og låste opp døren til Folkemuseet som en del av leken. Den lille vakre nøkkelen har vi i vår familie et helt spesielt forhold til, og som du sikkert forstår, den har også gitt oss mye glede og latter.

I dag er vår datter selv en flott voksen kvinne, hun bærer nøkkelen nå i et litt større gullkjede rundt halsen, men akkurat slik hun gjorde som liten pike. Jeg har også alltid ønsket meg nøkkelen. Drømmen gikk i oppfyllelse på vår bryllupsdag da jeg fikk i gave av vår datter nøkkelen støpt i sølv 925 i et vakkert sølvkjede.

Tradisjonen tro, så går vår families kjærlighet for Norsk Folkemuseum klart i arv. Et bindepunkt i familien gjennom alle årets årstider som vi er utrolig stolte av og med muligheten det gir oss for sammen både se tilbake på vår historie, men også fremover til neste generasjon.

Du kan glede deg selv eller noen du er glad i med nøkkelen til Norsk Folkemuseum og bestille den både i sølv og gull i Sølvsmia.

Norsk Farmasihistorisk Museum

Bli medlem av
NORSK FARMASIHISTORISK MUSEUM

Norsk Farmasihistorisk Museum er en medlemsforening. Formålet er å bidra faglig og økonomisk til drift av Norsk Farmasihistorisk Museum og skape interesse for farmasihistorie.

Som medlem får du gratis adgang til både Norsk Folkemuseum og Norsk Farmasihistorisk Museum, og *Museumsbulletinen* tilsendt med Norsk Farmasihistorisk Museums sider. Medlemmer har stemmerett ved Norsk Farmasihistorisk Museums årsmøte.

Organisasjoner, bedrifter, enkeltpersoner og familier som ønsker å støtte museet, kan bli medlemmer.

Enkeltmedlemskap kr. 400

Gjelder for den personen kortet er utstedt for.

Familiemedlemskap kr. 600

Gjelder for 2 voksne og barn i følge.

Apotekmedlemskap kr. 1000

Bedriftsmedlemskap kr. 2000

For medlemskap, informasjon og spørsmål:
Norsk Folkemuseums sentralbord: 22 12 37 00.
Mandag - torsdag kl. 9 - 15.
e-post: farmasimuseet@norskfolkemuseum.no

Følg oss på Folkemuseets nettside
med inngang fra forsiden:
www.norskfolkemuseum.no, Om museet,
Norsk Farmasihistorisk Museum.

For å spare tid og penger ved utsendelser og kontakt, oppfordrer vi alle medlemmer til å sende e-postadresse og mobilnummer til Farmasimuseets e-post: farmasimuseet@norskfolkemuseum.no

Husk også å melde fra om adresseendring.

Kjære leser

Sommeren varte lenge i år – i alle fall på Østlandet. Norsk Folkemuseum har hatt godt besøk, og det betyr at også vårt flotte museum har hatt mange besøkende. De er blitt møtt av våre kolleger som stiller opp som frivillige år etter år, og som gjør at besøkende fra inn- og utland får et ekstra godt utbytte av turen innom museet. Takk skal dere ha!

Oslo ble hjemsoekt av mange ettermiddagsregnskyl i løpet av sommeren, og 6. august kom det så mye regn at det ble omfattende vannskader i kjelleren i Generalitetsgården.

Det medførte dessverre at skadet rekvisittmateriale måtte kastes. Konserveringsavdelingen ved Folkemuseet vil utarbeide en plan for det videre arbeidet med gjenstandene, samt hvilke tiltak som videre må iverksettes. Dette var ekstra synd, siden kjelleren ikke lenge før var blitt «friskmeldt» fra mistanken om at det var muggsopp der. Det er å håpe at det snarest lar seg gjøre å foreta nødvendige byggetekniske tiltak slik at dette ikke skjer igjen. Ifølge klimaforskerne er det neppe siste gang vi har store nedbørmengder i Oslo.

Søndag 21. august ble den årlige Farmasimuseets dag arrangert i strålende vær. Årets tema var GIFT, og dagen startet med tre foredrag i Collett- og Cappelengården, etterfulgt av omvisning i urtehagen og besøk i museet. Takk til foredragsholderne Erik Andrew, som snakket om sin bok *Gift og forgiftninger i Norge* (omtalt i *Museumsbulletinen* nr. 1 & 2 2016), Berit Smestad Paulsen, som ga en oversikt over giftige planter i museets urtehage og Trygve Fjeldstad som fortalte om den nye delutstillingen i Hjørnerommet (se nedenfor). Arrangementet var godt besøkt, både i Collett- og Cappelengården, museet og urtehagen, hvor Berit Smestad Paulsen var kyndig omviser for et vitebegjærlig publikum.

Nytt av året er en delutstilling i Hjørnerommet med tema «Alt er giftig, det er bare spørsmål om dose». Den befinner seg i en ny monter, og er et fint supplement til den øvrige utstilling i rommet. Det vises ellers til egen omtale av den nye utstillingen i dette nummeret av *Museumsbulletinen*. I tillegg har man avdekket en dør mellom Hjørnerommet og Systematisk offisin. Døråpningen benyttes nå til utstilling av bøker fra vår samling, administrert av Bibliotekutvalget.

I et tidligere nummer av *Museumsbulletinen* har vi omtalt en

stor boksamling som vi håpet å få til vårt museum. Det lot seg dessverre ikke gjøre av økonomiske årsaker, så 1. april 2016 ble apoteker Kjell-Erik Andersens unike boksamling overlevert og innlemmet i Oslo katedralskoles bibliotek. Vi vil senere bringe en omtale av samlingen. Vi håper også å få til et besøk i samlingen for museets medlemmer.

Julemarkedet nærmer seg med raske skritt. Som tidligere år vil Farmasimuseet være åpent og selge diverse varer, og våre frivillige stiller nok en gang opp.

På gjensyn på julemarkedet og god jul!

Farmasihistorisk hilsen
Inger Lise Eriksen
Styreleder

Erik Andrew, tidligere direktør for Giftinformasjonen holdt foredrag om Gift og forgiftninger.
Foto: Wenche Strømhaug.

INVITASJON

Norsk Farmasihistorisk Museum
ØNSKER VELKOMMEN TIL **FARMASIMUSEETS DAG SØNDAG 21. AUGUST 2016**

Årets tema er Gift og forgiftninger

I Norge dør 400–500 personer årlig av forgiftninger og det skjer ett giftmord i Norge cirka hvert 2. år. **Erik Andrew**, cand.pharm. og dr.philos., har skrevet bok om forgiftninger i Norge. På Farmasimuseets dag 21. august presenteres boken og en ny temautstilling om gifter, og det informeres om giftplanter.

Program i Collett- og Cappelengården fra kl. 13.00

- Åpning ved **Inger Lise Eriksen**, styreleder NFM
- om *Gift og forgiftninger* ved **Erik Andrew**, tidl. direktør Giftinformasjonen
- om giftige planter ved professor emerita **Berit Smestad Paulsen**
- om temautstillingen *Alt er giftig – det er bare et spørsmål om dose* ved redaktør for Norsk legemiddelhåndbok og leder av NFM's utstillingsutvalg, **Trygve Fjeldstad**
- Hagevandring om giftige planter ved **Berit Smestad Paulsen**
- Salg av boka *Gift og forgiftninger* i Apoteket Hjørten
- Lysbilder på urteloftet
- Pilletrilling for barna

Museet er åpent fra 10.00–17.00. Velkommen!

Faksimile av invitasjonen til Farmasimuseets dag 21. august med tema Gift og forgiftninger.

VI HAR FÅTT NY E-POSTADRESSE:

farmasimuseet@norskfolkemuseum.no

Alt er giftig

– det er bare et spørsmål om dose

Som en del av Farmasimuseets dag 21. august i år, åpnet museet en delutstilling om gift og forgiftninger. Utstillingen er plassert i en ny monter i hjørnerommet, sammen med temautstillingen om arkivalia.

Ut fra Paracelsus' tese om at alt er giftig, er vel egentlig hele Farmasimuseet et giftmuseum i seg selv. Hvorfor var det da behov for noe nytt for å belyse temaet *Gift og forgiftninger*? Det var for å belyse begrepet *forgiftning*, det har museet så langt ikke sagt så mye om.

En vesentlig del av arbeidet med å lage utstillinger er å finne relevante gjenstander å stille ut.

Nettstedet www.digitaltmuseum.no presenterer samlinger i norske kunst- og kulturhistoriske museer. Her kan man søke frem hvilke gjenstander som finnes på ulike museer. Ved å søke på ordet *gift* får man mange treff. Blant de mer spesielle

treffene er gifteringer og hodetørklær brukt av gifte kvinner. På Farmasimuseet får vi treff på godt over 100 gjenstander knyttet til begrepet gift slik vi tenker på det innen vårt fag. Det betyr at vi hadde nok tilgjengelige gjenstander som utgangspunkt for en utstilling.

Men hva skulle vi så velge? Og hva skulle vi samtidig velge bort? Vi endte opp med å løfte frem tre forgiftningssituasjoner fra forskjellige tidsperioder og med hver sin historie: stryknin, digitalisglykosider og paracetamol.

STRYKNIN

Dette er en historisk velkjent forgiftning som mange har hørt om og lest om. I utstillingen har vi presentert et lite tablå med en kriminalroman med et giftmord (*Død i hver dråpe* av forfatter og farmasøyt Anny Koksæther), et standglass for stryknin og en eske med giftetiketter.

Professor emerita Berit Smestad Paulsen inviterte til vandring i urtehagen etter sitt foredrag om giftige planter.

Foto: Wenche Strømhaug.

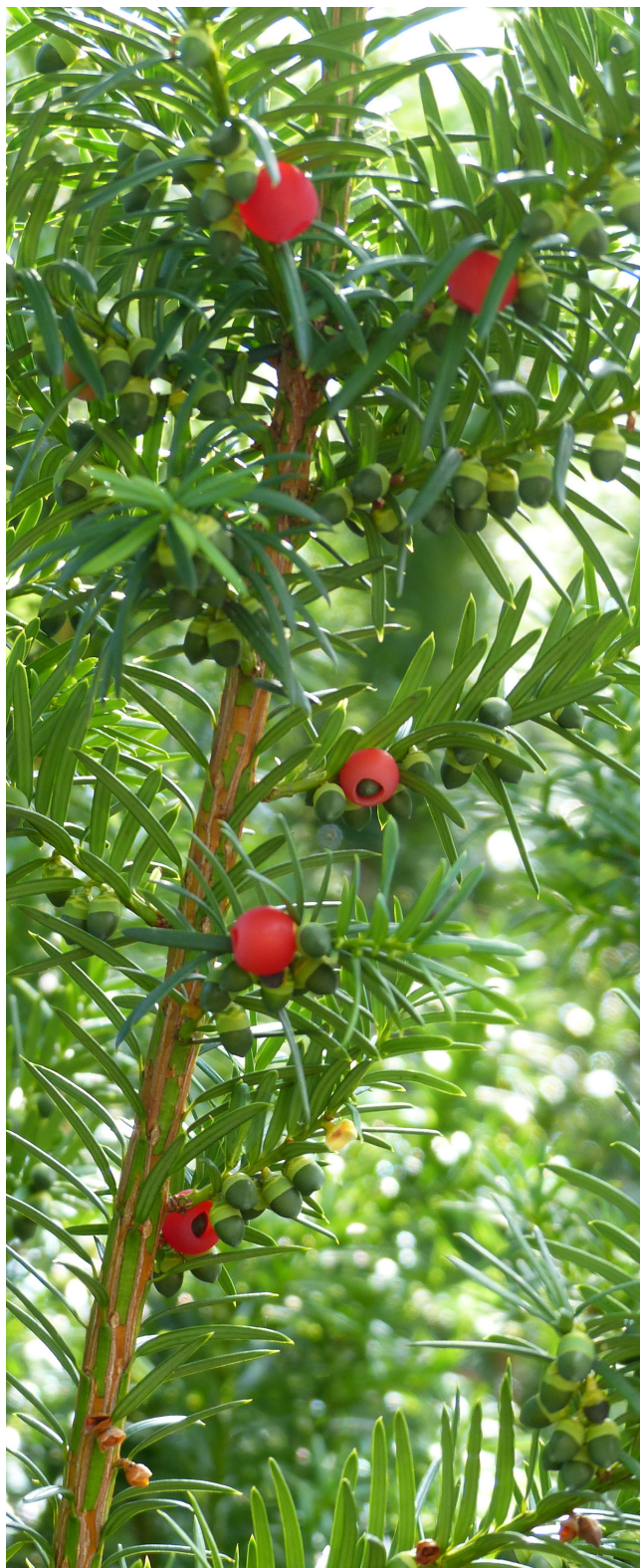

Paracet har sin faste plass i sminkepungen til mange unge jenter og har blitt ufarliggjort i ungdommens øyne fordi det er så dagligdags og lett å få tak i. Vi ønsker å løfte frem paracetamol som et alvorlig forgiftningsagens. Foto: Jon-Erik Faksvaag.

Barlind – et giftig tre som brukes til utvinning av kreftmedisinen paclitaxel. Foto: Wenche Strømhaug.

DIGITALIS

Revebjellen er en vakker plante som har vært utgangspunktet for fremstilling av digitalisglykosider mot hjertesykdom. Digitalisforgiftninger er historisk velkjent, men ble også tragisk aktuelt ved overgangen fra å bruke virkestoffet digitoksin til virkestoffet digoksin i 2011. Navnene er ganske like, men doseringen veldig forskjellig. Til tross for intens informasjonsvirksomhet ble det dessverre forgiftningstilfeller, og også dødsfall som resultat av endringen. Vi har laget et tablå med en apotekpose med revebjeller, et standglass for digitalis og moderne legemiddelpakninger med de aktuelle legemidlene.

PARACETAMOL

Mulige forgiftninger med paracetamol er det emnet Giftinformasjonen får mest spørsmål om, og antallet henvendelser om dette er økende. Det er en "moralisk pekefinger" bak vårt valg av dette forgiftningscasen. Vi ønsker å løfte frem paracetamol som et alvorlig forgiftningsagens. Paracetamol er blitt ufarliggjort i ungdommens øyne fordi det er så dagligdags og lett å få tak i. Undersøkelser viser at særlig unge jenter bruker paracetamol mot alt: en dårlig dag, tretthet, eksamensfeber etc. Dette vil vi advare mot. Her er et tablå med en rosa telefon, en sminkepung og en pakke Paracet.

Den nye gift-monteren er plassert i temaustillingen med arkivalia og dokumenter fra norske apotek. Den passer bra der, for i monteringen ved siden av står allerede utstilt giftprotokoller og døren fra et giftskap fra et apotek. Tanken er at forgiftningsmonteren skal bli stående så lenge arkivalia-utstillingen står. Det blir antagelig til 2019. Da er det planlagt en ny temaustilling som en del av Norsk Folkemuseums nye satsning: Borgerkap Embetsstand 1600 – 1900.

Utstillingsutvalget

Trygve Fjeldstad, Berit Regland, Anne Elisabeth Smedstad og Gjertrud Sæter.

NORSK FOLKEMUSEUMS VENNERS PROGRAM

Torsdag 1. desember 2016, kl. 18

JULEKONSERT

Vår tradisjonsrike julekonsert i utstillingen Norsk kirkekunst med trioen «Vrang»

Lett servering i Collett- og Cappelen gården. Pent antrekk.

Pris kr. 780 pr. person inkl. servering.

Påmelding innen 25. november.

Tirsdag 6. desember 2016, kl. 17

JULEPYNTET MUSEUM

Norsk Folkemuseum og styret i venneforeningen inviterer til en stemningsfull kveld på museet. Ta med barn og barnebarn og la de høre om hvordan vi feiret julen i gamle dager. Kanskje kommer nissen?

Pris kr. 250 pr. voksen. Barn gratis. Lett servering.

Påmelding innen 30. november.

Onsdag 29. mars 2017, kl. 18

NORSKE LUKTEVANNSHUS OG SNUSDÅSER

Forfatter Per Terje Norheim kåserer og presenterer sin nye bok «Nytte og nytelse» i Collett- og Cappelengården.

Pris kr. 200 inkl. enkel servering.

Påmelding innen 21. mars.

April 2017, dato ikke klar

AFTEN HOS CHRISTIANIA AUKSJONSFORRETNING

Medlemmer kan beundre ulike norske og utenlandske gjenstander. Omvisning i utstillingen.

Pris kr. 200 inkl. enkel servering.

Dato og påmeldingsfrist annonseres senere.

Onsdag 26. april 2017, kl. 17.30

VÅRDUGNAD

I forkant av dugnaden, inviteres du til et varmt måltid i kafé Arkadia kl. 16.30 – 17.30. Påmelding innen 19. april.

Onsdag 7. juni, 2017, kl. 18

NORSK FOLKEMUSEUMS VENNERS ÅRSMØTE

Mer programtale på medlemssidene i hvert nummer. Se også www.norskefolkemuseum.no/venner

Påmeldinger er bindende.

Påmelding og spørsmål rettes til:

Norsk Folkemuseum Venner, tlf: 22 12 37 00

e-post: venneforeningen@norskefolkemuseum.no

